

H. KURM

Üks
kõige jutt
laste
vanematega

H. Kurm

ÜKS TÕSINE JUTT
LASTEVANEMATEGA

KIRJASTUS „VALGUS“ * TALLINN 1970

Kunstiliselt kujundanud T. Aru

Sisukord

Lugupeetud lastevanemad	3
Seksuaalkasvatuse eesmärgid ja vanemate osa selles	5
Millele peame tähelepanu pöörama enne kooli	9
Perekondliku kliima tähtsus	9
Küsimused, millele lapsed vastust tahavad	14
Halvad harjumused	18
Kui lapsed lähevad kooli	21
Mehe ja naise ärkamine inimeses	24
Mis toimub nooruki organismis	24
Kahekümnenda sajandi mõistatus	27
Murdeea põhiomadused	30
Murdeelised omavahel	32
Millistest küsimustest tuleb oma murdeas lastega kõnelda	35
Ohud, mis võivad saatuslikuks saada	43
Esimene armastus	47
Kas teie laps on küps abieluks	57
Kui noored pettuvad	59
Aga mida teeb kool?	61
Seksuaalkasvatuse lähtekohad	62
Lõpetuseks	64
Kasutatud kirjandus	64

LUGUPEETUD LASTEVANEMAD

Te tahate oma lastest kasvatada täisväärtuslikke ja igakülgset arenenud inimesi, kes on haritud, kõrge moraaliga, terved. Üha suuremat tähelepanu pöörate seejuures kõlbelsele kasvatusel, püüate kujundada õigeid seisu-kohti suhtumises töösse, suhtumises teistesse inimestesse, suhtumises iseendasse. Sotsialistlikud suhted ei avaldu ju ainult tootmistegevuses, vaid leiavad oma väljenduse eelkõige inimestevahelises läbikäimises. Ekspluateerimisest vabas ühiskonnas muutuvad inimestevahelised suhted mitmekülgsemateks, rikastuvad uute vormidega. Kuna inimesed on tohutult erinevad, on ka nendevahelised suhted kordumatud. Erinevad on suhted vanade ja noorte, laste ja vanemate, töökaaslaste ja võõraste vahel. Peale vanuse, elukutse jne. on aga inimene kas mees või naine. See tingib ja on iidsetest aegadest tinginud erinevaid suhteid sugupoolte vahel, mille kõlbelse sisu määrab ühiskond. Meie ühiskonnas on üheks iseloomustavamaks jooneks sugudevahelises suhtlemises naise võrdõiguslikkus mehega. Lapsi ja noori suhtlemiseks vastassugupoollega ette valmistada on üks kasvatus ülesandeid. Kitsamalt võetuna lahendab seda ülesannet seksuaalkasvatus, mis on sotsiaalkasvatuse ja kõlbelse kasvatuselise koostisosa. Seksuaalkasvatus taotleb suhtumise kujundamist vastassugupoollesse kõigepealt kui inimesesse, inimväärikuse kasvatamist, selle austamist igas inimeses. Ent seksuaalkasvatus peab aitama lahendada ka probleemi, kuidas tuleb suhtuda vastassoost isikusse.

Kuidas peab suhtuma vastassugupoolesse poiss ja kuidas tüdruk? Kuidas tervitada, vestelda, abistada matkal, käituda supelrannas või vagunikupees vastassugupoolega, kes on teie lapsest kas noorem, vanem või samaealine? Mida sobib teha ja mida mitte? Mida võib oodata teiselt ja missugused on kohustused teiste vastu? Milline on vastutus teise ees sel puhul, kui armutakse, armastatakse? Milline peab olema suhtlemine noormehe ja neiu vahel? Kuidas luua perekonda? Milline peab olema elu perekonnainimesena? Meie lastest endist kujunevad uue perekonna rajajad, tulevased isad ja emad, ja me tahaksime neid võimalikult hästi ette valmistada ka selle ülesande täitmiseks.

See kõik nõuab teadmisi, suhtumisi, harjumusi, veendumusi. Viimased ei kujune iseendast koos aastatega, vaid neid omandatakse, õpitakse ja seda aastate jooksul. Ja alguse sellele panete teie, isad ja emad.

Käesolevas brošüüris antakse vastus küsimusele, miks on vaja seksuaalkasvatust ja mida ta kätkeb. Missugused ülesanded seksuaalkasvatuses langevad kodule ja millised koolile. Püüame vastata ka küsimusele, kuidas tulla toime selles kasvatustöö sektoris esinevate probleemidega erinevates vanuseastmetes ja analüüsime seksuaalkasvatuses tehtavaid vigu.

SEKSUAALKASVATUSE EESMÄRGID JA VANEMATE OSA SELLES

Kogu kasvatuse sihiks on uue põlvkonna eesmärgistatud, järjekindel, igakülgne mõjustamine. Tuleb luua kasvavale põlvkonnale soodsad kasvamistingimused, varustada kasvandikke süstemaatiliste teadmiste, oskuste ja vilumustega ning kujundada neis niisuguseid huvisid, tahtemadusi ja käitumisvorme, mida meie ühiskond väärtuslikuks ja õigeks peab. Seksuaalkasvatus ei ole isoleeritud ega autonoomne ala sotsialistliku ühiskonna liikme kujundamisel, vaid on tihedasti seotud kasvatuse kui tervikliku protsessiga, eriti lähedalt aga ühendatud sotsiaalse ja kõlbelise kasvatusega. Seksuaalkasvatus taotleb mõjustada laste ja noorte sugulist arengut nii eetilise, vaimse kui esteetilise kasvatuse aspektist ja püüab anda oma panuse sotsiaalse, kõlbelise ja kultuurse isiksuse vormimisel.

Üheks seksuaalkasvatuse ülesandeks on vahendada uuele põlvkonnale vajalikke teadmisi bioloogia, füsioloogia, anatoomia, meditsiini, samuti ühiskonnateaduste valdlast, s. o. teha seksuaalalast selgitustööd, anda vajalikku informatsiooni.

Seksuaalse kasvatuse probleem ei ole mingil juhul ainult füsioloogilis-bioloogiline, see on ka eetiline. Õige arusaamine seksuaalküsimustest on kõige lähemalt seotud noorte kõlbluspõhimõtete kujunemisega, ellusuhtumise, tunnete, tahte, iseloomu, enesevalitsemise, vastutustunde kasvatamisega. Seepärast ütleski juba A. Makarenko:

«Kui laps on kasvatatud ausaks, töökaks, siiraks, puhtuse-armastajaks ja tõenõudjaks, tähelepanelikuks teiste inimeste ja nende elamuste ning huvide suhtes, siis on ta kasvatatud ka seksuaalselt.»

Seksuaalkasvatuses lähtume sotsialistliku moraali reeglitest. Taotleme kasvatada selliseid noori, kes

suhtusid puhtalt seksuaalsetesse küsimustesse, oskaksid vastu seista negatiivsetele mõjudele, omaksid sügavat vastutustunnet nii enda kui kaaslase suhtes.

Õige seksuaalkasvatus lülitab välja küünilise, hoolimatu suhtumise partnerisse nii sõnades kui tegudes, häbituse, ükskõiksuse, kergemeelsuse, põlguse. Laitmatu käitumine seksuaalsest aspektist tugineb kõlbelsele kasvatusel, mis on isiksuse moraalse küpsuse näitajaks. Uusim seksuaalpedagoogika taotlebki esmajoonel kujundada noore isikust ning selle kaudu mõjustada tema karakterit ja teadmisi. Seksuaalkasvatuse lõppeesmärk on noori õigesti ette valmistada suhtlemiseks teise sugupoolega, kasvatada neid nii, et nad oma armastuses õnnelikud oleksid, et nad mõistaksid, et armastuses on tähtsaimal kohal kaaslase austamine ja temast lugupidamine, tema eest hoolitsemine, truudus, seltsimehelikkus, vastutustunne. See on kasvatus tulevaseks armastuseks.

Nagu kogu kasvatus nii ka seksuaalkasvatuse alused rajab kodu, sest seal omandab laps oma esimesed kalduvused, harjumused, hoiakud ja tõekspidamised. Siiani aga esineb laste ja noorte seksuaalkasvatuses õige suuri puudujääke ja seda mitte hoolimatusest või vastutustundetusest, vaid vanemate eelarvamuste ja sisemise pidurdatuse tõttu. Ei ole ju kerge lastele selgeks teha seda, milles ise kunagi vanematelt selgitust ei saanud. Valdavas enamikus praegustest lastevanematest kujundati noorusaastail tõrjuv hoiak seksuaalsusse, käsitleti seda elu terviklikkusest isoleerituna, kui midagi niisugust, «millest ei räägita». Paljud vanemad satuvad seetõttu seksuaalküsimuste puudutamisel kimbatusse, nad ei leia sõnu, on hämmeldunud. Nad ei suuda ületada erisugust «hingelist barjääri», et lastega nendel teemadel rääkida. Küll peavad nad vajalikuks lastele informatsiooni andmist, ent kuidas, kunas ja mis viisil seda teha, jääb probleemiks.

Osa vanemaid arvab, et oma seletustega nad hävitavad laste süütuse, ja nad vaikivad, kui lapsed küsimusi esitavad. Lapseliku süütuse kaotamisest saab siis juttu olla, kui täiskasvanud ise vaatlevad seksuaalelu kui midagi ebakõlblat, eba puhast. Kes vabastab end väärarvamustest ja käsitleb seda kui armastuse loomulikku ja kaunist kõrgpunkti, mõistab, et laps asjaliku selgituse alusel midagi inetut ja madalat teada ei saa. Tõetruu selgitus võib olla puhas ja üllas ning just aidata kaasa süütuse säilitamisele. Laste puhtust ja süütust ei säilitata lapse teadmatuses hoidmisega, vaid vastupidi — vanemate teadliku ja vastutustundliku asjassesuhtumisega. Olgu lisatud, et laste teadtahtmised, näiteks sündimise, raseduse, genitaalide (suguelundite) kohta, on lastele endile asjalikud küsimused, nagu nad neid esitavad teistegi kehaorganite ja nende funktsioonide kohta. Nii mõnigi kord omistavad vanemad lapselikele küsimustele, mängudele, mõtetele täiskasvanute motiive ja tundeid. See ongi üks olulisemaid põhjusi, miks seda laadi kasvatusprobleemid kujunevad eriti rasketeks ja miks neid võetakse kui piinlikke. Lapsel erootilisi tundeid, eriti veel koolieelikuna, ei ole. Kasvav inimene peab saama asjalikke teadmisi seksuaalalal enne, kui tema tunnetemaailm seoses kehalise küpsemisega avarduma hakkab. Erootiliste tunnete ärkamine ei taba teda siis ettevalmistamatult, ta on paremini suuteline toime tulema uute tunnete tulvaga.

Kui ema ja isa lastele selgitust ei anna, siis hakkavad lapsed informatsiooni hankima mujalt, sõpradelt ja sõbrannadelt, mõnikord vastutustundetult täiskasvanuilt, ja nii libiseb meie mõju alt välja küllaltki oluline lõik terviklikust kasvatusprotsessist. Just need soovimatud kaas kasvatajad tänavalt käsitlevad seksuaalseid küsimusi valesti, sageli isegi rõvedalt, ebateaduslikult, moonutatult ning tekitavad lastes haiglast uudishimu. On vaja neist ette jõuda! Lapsed, saanud asjalikku informatsiooni ning kogunud õiget suhtumist, ei tunne enam nii hasartset huvi nende probleemide vastu. Neil on mingi seisukoht olemas, mis tõstab nende enesetunnet ja loob aluse negatiivsetele mõjudele vastupanekuks.

On isasid ja emasid, kes kaasajalgi on seisukohal, et küsimused armastusest, seksuaalsusest on ebaolulised, ainult kahte inimest puudutavad. Eks öelda tänapäevalgi tihti: «Meie ei teadnud neist küsimustest midagi ja ometi

elame õnnelikult.» Abielulahutuste suur arv ja arstidelt abiotsijate hulk tõendavad aga vastupidist.

Ei tohi unustada sedagi, et meie lapsed elavad kaasajal hoopis teistes tingimustes. Tõepoolest, nad teavad ju kino, televisiooni, ajakirjanduse kaudu nii mõndagi, millest teil omal ajal aimu ei olnud. Võib-olla, et nad isegi liiga vara näevad ja kuulevad armastusest, armukadedusest, mehe ja naise suhetest, suutmata seda veel õigesti mõista.

Kaasaja noored, nii poisid kui tüdrukud, jõuavad mitmesugustel põhjustel varem ka suguküpsuseni — tütarlapsed 11.—13. eluaastal, poisid 12.—14. a. vanuses. Ja seetõttu tekivadki probleemid, mida veel pool sajandit tagasi ette ei tulnud. Kiirenenud seksuaalne areng ei too aga endaga kaasa samaaegset vaimset ja moraalselt arengut. Vähesed elukogemused, puudulik arusaamine ühiskondlikust elust, mitteküllaldane psüühiline ja kõlbeline küpsus nõuavad, et noori paljude probleemide, nende hulgas ka seksuaalsete probleemide lahendamiseks ette valmistataks. Taotleme lastes veendumusi kujundada, sest inimene käitub veendumuste ajal. Moraalsed tõekspidamised avalduvad meie laste iseloomus, käitumises, tegevuses, praktikas, mitte aga sõnades. Veendumuste kujundamiseks on vaja aega, ühekordse selgitusega neid ei looda. On vaja, et lapsed võiksid vanemate sõnade paikapidavuses veenduda, eriti mis puudutab armastust ja truudust oma perekonna raamides.

Tänini hoolitsetakse perekondades pisut rohkem tütarlaste sellesuunalise kasvatuse eest. Meiegi vabariigis teostatud uurimised näitavad, et emad tüdrukutele nendest küsimustest mõnevõrra kõnelevad (49,2% 8. klasside tütarlastest olid emadelt selgitust saanud). Isade osa poiste valgustamisel on aga hoopis napp. Poistes on vaja kujundada vastutustunnet oma käitumise suhtes, kasvatada lugupidavat suhtumist tütarlastesse, rajada alused enesepidurdamise oskusele. Isade osa seksuaalkasvatuses peaks olema palju suurem, kui see siiani on olnud. Viimane aeg on senist suhtumist muuta. Küsimus on seda olulisem, et kooliski on poistega nendest küsimustest kõnelemine puudulik, sest on ju valdav enamik õpetajatest ja kooliarstidest naised, kellele poistega nendest probleemidest vestlemine on märksa raskem kui isadel.

MILLELE PEAME TÄHELEPANU PÖÖRAMA ENNE KOOLI?

Perekondliku kliima tähtsus

Perekonna osa noore inimese arenemises on vaieldamatu. Ka seksuaalne kasvatus algab siit. Kui me lähtume seisukohast, et meie olemine määrab meie teadvuse, et ümbritsev keskkond meeleorganite kaudu meie teadvust kujundab, siis kehtib see ka seksuaalseks kasvatuseks vajalike eelduste loomise kohta. Juba esimestel eluaastatel kujunevad suuraju kooses tingitud refleksid, mis mõjustavad laste käitumist kogu hilisemas elus. Kasvab imik või väikelaps perekonnas, kus isa ja ema helluse ning mõistmisega suhtuvad teineteisesse ning lastesse, kujunevad laste seosed kaasinimestega sõbralikeks, heatahtlikeks. Toimub see negatiivses perekondlikus kliimas, siis kujunevad need suhted kas ükskõikseteks või vaenulikeks. Perekonnaliikmetega kujunevad lapsel esimesed sotsiaalsed kontaktid, algab tema aastaid kestev sotsialiseerumisprotsess. Perekonnas ja perekonna kaudu kasvab laps ühiskonda sisse. See toimub lapse esimestest eluaastatest alates. Eriti olulised on esimesed viis eluaastat, millal inimlaps on kõige hõlpsamini vormitav. Selles eas rajatakse tema karakteri alusmüürid.

Lapse arengut mõjustab eelkõige üldine emotsionaalne atmosfäär, milles ta kasvab. Kui ta varakult kogeb kaitstuse tunnet, kui ema talle naeratab ning isagi teda sülle võtab ning temaga tegeleb, on terve väikelaps rahulik ning heas meeleolus. Juba varsti sirutab ta käed välja, kilkab ja naerab, kui ta lähedusse ilmuvad ema ja isa, õed-vennad.

Imik ja väikelaps, kellesse suhtutakse ükskõikselt, hoolimatult, nutab ja viriseb palju, reageerib teda hooldava isiku ilmumisele huvitult. Ema ja lapse vahelise lähikontakti puudumine imikueas, millal tuntakse erilist vajadust kaitstuse ja kindluse järele, toob kaasa lapse emotsionaalse rahuldamatuse, mis põhjustab arenguhäireid. Lapsed võivad muutuda passiivseteks, loomupärane aktiivsus ja tegutsemistung annab järk-järgult maad üldisele apaatiale. Normaalselt arenenud emotsionaalse tausta puudumine vajutab pitsäri kogu isiksuse arengule. Seega

on tundmustel juhttooniline tähtsus ning soodustav mõju üldarengule. Normaalselt arenenud tundeelu on aga tarvilik eeldus suhtlemiseks välismaailmaga ja igasuguseks vaimseks tegevuseks.

Nii võib juba imikuiga mõjustada suhtumist ümbritsevasse keskkonda. See on seletatav väikelapse närvisüsteemi ja psüühika suure plastilisusega, millesse korduvad tugevad välismõjud võivad jätta kustumatuid jälgi.

Seega esimesed kontaktid lapse hooldajatega, s. o. vanematega, juhatavad sisse tunnetest toonitatud kujutlused vanemate armastusest ja perekonnast üldse. On suur õnn lapsele, kes armastusest esimese aimuse saab isa ja ema omavaheliste, teineteist hoidvate ja mõistvate suhete taustal. Lapsele on selline armastus mehe ja naise vahel lihtsalt armastuseks kahe teineteist mõistva ja hoidva inimese vahel. Mitteseksuaalne armastus vanemate ja õdedevendade vastu, mida laps kogeb perekonnas, loob vajalikud lähtealused hilisemale armastusele, mille alused on juba seksuaalsed.

Soodsas, päikesepaistelises perekondlikus kliimas kujunevad varakult avameelsus, usaldus, kaastunne, teiste arvestamine, oskus loobuda teiste kasuks, eneseväarikus ja enesevalitsemine. Ebaõdusas kliimas kujunevad aga vastupidised iseloomujooned: ebaausus, argus, egoism, ülbus, distsiplineerimatus. On mõistetav, et nii positiivsetel kui ka negatiivsetel joontel on suur osa, kui toimub kohtumine teise sugupoolega. Nende isiksuse omadustega määratakse võime armastada ja nad määravad hiljem suuresti ka abielulisi suhteid täiskasvanute vahel. On väga raske hilisemate positiivsete ja tugevate mõjudegagi kustutada varases lapsepõlves tekkinud ebasoodsaid iseloomujooni, nagu seda on usaldamatus, kartus, alaväärsustunne.

Tulevase partneri kasvatamise seisukohalt on väga oluline varajane enesevalitsemise kasvatamine, s. o. oma tahtmise, soovide, kirgede ohjeldamise võime, kaasinimese optimaalse arvestamise oskuse kujundamine. Ohjeldamatu inimene satub lakkamatult konflikti ühiskonna ja moraali nõuetega. Kombelõtv käitumine ei võimalda kindlate vahekordade kujunemist, kuna allub momendi tundele, hetke meeleoludele. Perekonnas toob see kaasa raskeid konflikte, usaldamatuse, perekonnaelu purunemisegi. Seksuaalsete tungide ohjeldamatus, joomis- või pillamiskirg,

tülitsemine — kõik need kahjustavad hilisemat perekonnaelu ja kaevavad armastusele haua. Selle eest tahaksime oma lapsi hoida. Alustada enesevalitsemise kasvatamist siis, kui sugutung on juba välja arenenud, on hilja. Seetõttu peab laps enesevalitsemist õppima varakult, peab mõistma, et osa tema soove ja tahtmisi jäetakse täitmata, neist tuleb loobuda. Samuti tuleb varakult astuda välja lapse juures ilmneva igasuguse julmuseavalduse vastu, olgu see siis loomade piinamine või kaaslastele, eriti nõrgematele haiget tegemine. Ka esemete, raamatute jne. lõhkumise vastu tuleb välja astuda. Laps peab õppima neidki kalduvusi varakult alla suruma. Selliste kalduvuste pidurdamise võime kandub hilisemas vanuses üle ka seksuaalsfääri, luues eeldused normaalseteks, positiivseteks vahekordadeks.

Juba väikelapse juures algab tema teadvuse mõjustamine. Laps võtab üle teda ümbritsevast keskkonnast, inimestelt, kellega ta koos elab, käitumise põhimõtted ja normid. On need positiivsed, kujunevad ka lapse väärtushinnangud neile lähedasteks.

Soodsatele iseloomujoontele aluse panemine, ka seksuaalkasvatuse aspektist, võib ja saab toimuda siis, kui laps tunnetab oma osa ja kohta perekonnas, kui laps mõistab, et tema elu ja tegevuse vastu tuntakse huvi, kui ta näeb ja kogeb, et vanematel on tema jaoks aega, et nad teda mõistavad, et neid võib usaldada. Just nüüd tuleb usalduse alusmüür rajada. Meie lapsed peaksid varakult mõistma, et isa-ema kõigist nende ettevõtmistest aru saavad, et nad iga küsimusega võivad vanemate poole pöörduda. Juba lapse mängust osavõtt on oluline. Tema «pärimisajal» peame end mõnikord lausa pingutama, et ausalt vastata kõigile lapse küsimustele. Kas me liiga tihti ei vabanda end välja ajapuudusega, kui me koolieelikule käratame: «Ära päri!» «Jäta mind rahule!» «Ole ükskord ometi vait!» Püsivad, kindlad kontaktid lapse ja vanema vahel niiviisi ei kujune! Ja siis, kui me kord tahame olla puberteediealistega või noorukitega tihedas suhtlemises, neile nõu anda, kui me tunneme muret nende tekkivate vahekordade pärast, siis ei tule nad enam meie juurde oma rõõmude ja muredega, suurte ja väikeste küsimustega. Meie ise oleme väga vara usaldussideme läbi lõiganud ning lapsed enda juurest eemale peletanud.

Varakult tunnetab laps ka ema-isa omavahelist vahe-

korda, mis võib kujuneda eeskujuks lapse käitumisele ja mida tahtmatult matkitakse abieluski. Mõnikord võivad küll ka negatiivsed eeskujud hiljem kasu tuua. Seda juhul, kui emast või isast saab nn. anti-ideaal, kellega laps mitte mingil juhul ei taha sarnaneda ja kasvades omalt poolt kõik teeb, et mitte oma käitumises neid matkida. Selline resultaat aga saavutatakse lastevanemate autoriteedi ja armastuse kaotuse hinnaga, mõjustamisvõimaluste täieliku äralangemisega, nii et me niisugust arengukulgu ainult kahetseda võime.

Küll peaks isa-ema käitumine olema eeskujuks, etaloniks, millest lähtub laps. Isa peaks saama matkimisväärseks pojale, ka tema suhtlemises vastassugupoolega, ja tütrele ideaaliks, kellest lähtudes mõõdab temagi oma vahekordi ja püstitab hiljem nõudeid meeste suhtes. Sama kehtib ka ema kohta.

Juba esimestest elupäevadest alates rajatakse ka kindlad alused õigetele eluviisidele, päevarežiimile, puhtusele. Kui vanemad ise näit. puhtusenõudeist kõrvalekaldumata kinni peavad, ühtegi järeleandmist endale ei tee, õpivad ka lapsed puhtust hindama. Kui aga öeldakse: «Täna peseme ainult näo ja käed, hammaste puhastamise ning jalgade pesemise jätame homseks», on õiged puhtuseharjumused rasked kujunema.

Puhas, hooldatud laps mõjub kaasinimestele meeldivalt. Temasse suhtutakse teisiti kui räpasesse, kriimu näo ja kasimata välimusega pisipoisisse või tüdrukusse ning seda märkab ka laps ise. Ajapikku võib see kaasa tuua alaväärsuskompleksi.

Korrast ja puhtusest mittelugupidamine võib mõjustada noorukieas ka suhtumist partnerisse, soodustada kaaslase sagedasi vahetusi ja hõlbustada suguhaigustessegi nakatumist. Kui noorel puudub vastumeelsuse tunne räpasuse, lohakuse, mustuse vastu, ei lähtu ta ka hiljem oma vahekordades hügieeninõuetest, mis kuuluvad kindlasti seksuaalkultuuri juurde.

Esimestest elupäevadest peab laps magama omaette voodis. Vanematega koosmagamine võib tuua kaasa erootilist laadi elamusi, mis võivad hiljem transformeeruda neurootilisteks nähtusteks. Ödede-vendade koosmagamine on aga sageli onanismi soodustavaks teguriks. Ka peaks laps magama käed vaibal. Samuti tuleb jälgida, et laps kohe pärast ärkamist tõuseks, nii et ta igavusest ei hakkaks

mängima oma kehaosadega. On aga voodis viibimine paratamatu (haiguse puhul jne.), tuleb hoolitseda selle eest, et lapsel oleks küllalt lelusid, millega tegelda. Samuti on vajalik, et püsiks kontakt nii täiskasvanute kui ka teiste lastega.

Varajasse lapsepõlve kuulub ka häbitunde kasvatamine. See tunne ei ole lastele külge sündinud. Seda tuleb järkjärgult kujundada. Laps häbeneb algul sageli paljude asjade üle päris põhjendamatult. Väikelaps ei taha näiteks, et teda vaatab võõras inimene ja peidab end häbelikult. Ent kolme-nelja-aastane poiss võib porgandpaljana tormata tuppa, kus külalistega vesteldakse, kuna laps selles midagi võõrastavat ei näe. Paralleelselt lapse arenguga toimub häbitunde suunamine normaalsesse vormidesse. Laps peab õppima häbi tundma, kui ta näpuga nina puurib, püksid märjaks teeb, inetuid sõnu kasutab jne. Lastele õpetatakse, et nii urineerimisel kui ka vastava kehaosa paljastamisel on vaja teistest veidi eemale minna, et võõrastele neid kehaosaid ei näidata. Erandiks on isama kõrval vaid arst. Tavaliselt viiendast eluaastast alates taipab laps, et tegemist on ühiskondliku elu normiga, millel on oma põhjendus. Lapse vanemaks saades muutuvad nõuded selles osa rangemaks. Häbitunde kasvatamisel tuleb aga vältida seda, et laps hakkaks oma või teise kehasse suhtuma kui millessegi eemaletõukavasse. Oma salapärasuse tõttu see ju külge tõmbabki.

Meie kasvatusest oleneb seegi, kas laps ennast poisini või tüdrukuna tunneb. Igal isal-emal on oma väljakujunenud vaated selle kohta, mida endast üks «tõeline poiss» või «tõeline tüdruk» kujutab. Vastavalt nad ka last mõjutavad. Tütarlastele ostetakse nukk, poisile auto või traktor. Kui tüdruk ronib puu otsa ja vilistab, kui talle meeldivad tormakad mängud ja ta katkise kleidiga tuppa tuleb, öeldakse talle: «Sa oled nagu mõni rüblik poiss.» Kui poiss kergesti heldib ja nutma hakkab, sõnatakse: «Sa oled nagu mõni piripill plika.» Nii esitame omapoolseid väärtushinnanguid poisiliku või tütarlapseliku käitumise, välimuse, rõivastuse jne. suhtes. Nõndaviisi suuname sageli märkamatu omapoolsete ütlemistega lapsi väikesest peast peale tema soole tüüpilise käitumise poole. Küll aga peame sellist lapse suunamist teostama teadlikult ja algusest peale õigesti.

Koolieelses eas mängivad tüdrukud ja poisid meelsasti

koos. Tuleks jälgida, et eri soost laste vahel kujuneksid tähelepanelikud, abistavad suhted. Ei tohi üht sugupoolt teisele eelistada ega teise vastu välja mängida. Kahjuks leidub praegugi veel perekondi, kus oodatakse nn. troonipärija sündi, nime edasikandjat. On perekondi, kus poisse ilmselt eelistatakse, mis ilmneb ka tööülesannete jagamisel. Tüdrukud rakendatakse varakult kodustele töödele, poistele jäetakse palju enam aega mänguks ja hulkumiseks. Ei jäta oma mõju avaldamata seegi, kui isa üleolevalt suhtub emasse, öeldes: «Ah, ära kuula, naiste jutt.» Sellised kasvatuslikud võtted kujundavad ebavõrdse suhtumise sugupooltesse ning loovad alused vääraks käitumiseks hilisemal perioodil. Meie ühiskond ei tunnusta ühe või teise sugupoole eelistamist ja juba lapsed peavad võrdõiguslikkust tunnetama. Võrdõiguslikkus ei tähenda kaugeletki veel seda, et mees ja naine oleksid ühesugused. Naise psühhofüsioloogilised iseärasused tingivad mõningaidki erinevusi, mida tuleb varakult arvestama hakata. Poistele teeme seepärast juba lapseas selgeks, et tütarlastesse suhtutakse kaitsvalt ja hoidvalt. Tütarlast lüüa — see on midagi äärmiselt alatut, lubamatut. Poiss peab seda mõistma juba enne kooliminekut.

Lapsed selles vanuses ei mõista küllaldaselt suhteid inimeste vahel. Väike poiss võib näiteks teha talle eriti meeldivale täiskasvanule abieluettepaneku. Tuletagem meelde Fr. Tuglase «Väikese Illimari» Illimari kosjaskäiku. On täiesti lubamatu lapsi peigmeesteks ja pruutideks jagada, neid sellega narritada. Täiskasvanutele võib see muidugi nalja teha, arenevas inimesehakatises aga kutsub esile piinlikkusetunde ja arusaamatuse.

Kasvatus tulevaseks armastuseks ei alga seega mitte seksuaalalase selgitusega, vaid vajaliku keskkonna kujundamisega. See ei tähenda, et vanematel tuleks laste sellekohastele küsimustele vastamata jätta, neile vajalikku informatsiooni mitte anda.

Küsimused, millele lapsed vastust tahavad

Lapsed esitavad meile palju küsimusi kõigi elunähtuste kohta. Juba ühe-kaheaastane laps märkab erinevust poiste ja tüdrukute vahel kas vannitamisel, saunas või mererannas ning esitab küsimusi. Oma vaatluste alusel teeb ta

üsna pea järeltuse, et poisid näevad nii välja nagu isa ja tüdrukud nagu ema. Sagedased on sel puhul küsimused. Kui näiteks laps teada tahab, miks on emal rinnad, võiks sellele vastata niiviisi: «Igal emal on rinnad. Sellest saab väike laps piima. Rindadel on väikesed avaused ja sealt imeb laps piima.»

Ühel heal päeval kolme-nelja-aastastena tahavad lapsed teada väikeste laste ilmaletuleku saladust. Saavad lapsed vastuseks kurejutu, poest toomise, uksetagant leidmise, lapse korstna kaudu tuleku või jäävad vastusest hoopiski ilma, siis ei küsi nad varsti meilt enam. Kurelood ja lapse leidmise, ostmise jne. jutud on vaid ajutine, seejuures ebaõige lahendus. Lapsel on hiljem raske taluda tõde, veel raskem teadmine, et vanemad on valetanud. Mõnikord tuleb lisaks kannatada kaaslaste pilget «rumaluse» pärast. Suure kaasaelamisega on sellist juhtumit kirjeldanud L. Kibuvits.

Loona on nagu haige. Lausub ise vaikselt, tõsiselt ja sügava kurbusega otsekui täiskasvanu:

«Miks sa mind petsid, valetasid mulle, et lapsed tiigist saadakse? Ja mina nii uskusin! Tiigist oleks see lastesäämine küll väga ilus olnud. Minagi tahtsin endale tiigist last saada... aga...»

Oigab ja karjatab siis tigidana: «Oli sul vaja valetada? Ja mina nii uskusin! Nüüd... Mina ei taha, et lapsi nii saadakse... lehm ja hobune ja koer ja kõik ühtemoodi. Kole!»

Nutab ja nuuksub läbi nutu: «Ei ole kuretiiki...»

Kaugeltki mitte kõik lapsed ei reageeri välismõjudele nii kui Loona. On aga kindel, et tõele jälile saamine tekitab üsna mitmeid küsimusi igas lapsehinges. Neile küsimustele ja arupärimistele on lapsevanemal nüüd juba hoopis raskem vastata.

Nad ei lakka aga küsimast mitte sellepärast, et kuulavad sõna või et nad on oma uudishimu rahuldanud, vaid nad hakkavad nendele küsimustele otsima vastust mujalt. Taipavad nad ju täiskasvanute omavahelisest vestlusest, vanemate mängukaaslaste jutuajamistest, et ema-isa midagi varjavad ja püüavad omal käel tõele jälile saada. Võib esineda kaks erinevat teooriat laste saamise kohta: nimelt bioloogiline ja legendaarne, kusjuures peagi langeatakse otsus tegelikkust peegeldava teooria kasuks — ning mitte alati sisemise konfliktita. «Naabri Rein teab

«seda» paremini kui isa ja ema!» Tuleb süüdistada iseenast, kui laps edaspidi vanemaid ei usalda või kui ta tunneb, et seksuaalküsimused on midagi niisugust, mida peab häbenema, ning omandab väära suhtumise sündimisse kui millessegi ebapuhtasse, varjamisväärseesse.

Lapse loomulik uudishimu rahuldatakse õpetusega, talle mõistetava informatsiooniga ja hoitakse normaalsetes piirides. Tõepärane, lapsele arusaadav seletus tugevdab vanemate mõju ning immuniseerib neid tänava ja sõprade ebasoovitava kasvatuse eest. Seepärast ongi väga oluline vastata just esimestele laste küsimustele nende arengu kohaselt, napilt, asjalikult. Et üldreeglina esitavad koolieelikud ikka samu küsimusi, siis on vaja neid teada ja ennast ka ette valmistada neile vastamiseks.

Esimene küsimus. «Kust tulevad väikesed lapsed?»

Sellele lapse pärimisele võiks niiviisi vastata: «Väikesed lapsed kasvavad ema kõhus. Nad on alguses nii õrnad ja väikesed, et nad üksinda juua ja hingata ei saa. Ema juures on neil pehme ja soe, keegi ei saa neid tõugata ega neile haiget teha ja emaga koos saavad nad söönuks. Kui nad ise juba hingata, juua ja karjuda suudavad, tulevad nad sealt välja».

«Kõht» on sellevanuserlastele lastele hästi arusaadav mõiste, palju mõistetavam kui väljend «ema südame all». See ei oma sugugi eemaletõukavat varjundit, nagu see paljudele täiskasvanutele tundub, ning seepärast tuleks seda julgesti kasutada.

Last ei pea sel puhul mitte ainult faktidega tutvustama, tõsiasi tuleb interpreteerida, s. o. peab ütleva, mida need faktid tähendavad, ja selgitada lastele, kuidas nemad peavad õigesti käituma. Ülalöeldud seletusele tuleks veel lisada: «Emadel ei ole sel ajal kerge ja seetõttu abistatakse neid kõikjal. Kodus teeme ema eest ära kõik raskemad tööd. Ei pahanda ema, sest see ei ole hea ei emale ega ka väikesele lapsele, kes tema sees kasvab.» Nii õpib väiketüdruk või -poiss varakult mõistma, et last ootav ema vajab kaitset ja hoidmist. Suhtub isa sellel perioodil naisesse erilise hellusega, jätab see sügava mulje ka lapsesse. On lasteaiast üks tädidest beebi ootel, küllap tuleb selgi puhul lapsele öelda, et nüüd tuleb tädi abistada ja hoida. Niisuguste vahenditega kasvatatakse tähelepanelikkust

emaduse vastu ning hoidvat ja kaitsvat suhtumist ka ema kehas kasvava elu vastu.

Sageli esitavad lapsed selle seletuse järel küsimuse: «Kas mina ka ema kõhus kasvasin, kui ma üsna, üsna väike olin?» Saanud jaatava vastuse, tunneb laps ennast emaga veel rohkem kokkukuuluvana, hellus tema vastu suureneb.

Teine küsimus. «Kuidas tulevad lapsed ema kõhust välja?»

Sellele võiks vastata järgmiselt: «Sina juba tead, et lapsed ema kõhus kasvavad. Kui nad on küllalt suured, siis tulevad nad välja läbi kitsa käigu, mis võib suuremaks minna ja kokku tõmbuda nagu sinu õhupall. Seda nimetatakse lapse sündimiseks. See on emale üksi raske ja seepärast arstitädid aitavad teda sel ajal.»

K o l m a s k ü s i m u s. «Kuidas saavad väikesed lapsed ema sisse?»

Selle esitavad tavaliselt juba kuue-kaheksa-aastased lapsed. Sellele küsimusele vastates jääb mõnigi vanem häтта, kuna see on seoses suguaktiga ja sobivat vastust on raske leida. Tuleb aga kohe öelda, et lapsi see tegelikult enamasti ei huvitagi. Nad jäävad rahule, kui neile vastata: «Väikesed lapsed kasvavad ema kõhus üsna tillukestest osast, munarakust, mis ei ole algul suurem kui nõõpnõelapea. Nad muutuvad järk-järgult suuremaks ja mõne aja pärast hakkavad ennast liigutama. Lõpuks, kui nad on üheksa kuud vanad, kui nad üksinda suudavad hingata ja süüa, siis nad sünnivadki.»

Tavaliselt just nendele probleemidele lapsed enne kooli vastust otsivadki. Võib aga juhtuda, et lapsed esitavad veel ühe küsimuse: «Aga miks on vaja isa?»

Üldiselt ei ole isa osa lastele nii ilmne kui ema oma ning seetõttu küsimus isa funktsioonidest esitatakse tavaliselt hiljem, kaheksa-kümnenda eluaasta vahemail. Täiskasvanuile tundub see raskeima probleemina. Paljud vanemad on arvamusel, et sellest inimelu küljest ei peaks lapsed veel midagi kuulma. Aga just see tõsiasi, et reeglina lapsel puuduvad seksuaalsed elamused, soodustabki küsimusele vastamist. Vastus võiks olla järgmine: «Vanemad saavad ainult siis lapse, kui nad teineteist väga hoiavad ja kui nad mõlemad tahavad last saada. Sa ju tead, et laps kasvab väikesest munast ema kõhus. Ka sina oled seega osake emast. Seepärast armastab sind ema ja sina armas-

tad teda. Ent ka isa armastab sind ja sina teda. Sa oled nimelt ka osakene temast. Et munarakk emas kasvama hakkaks, peab ta ühinema imetillukese osaga isast. Sa oled seega osakene emast ja isast.»

Selline oleks siis lihtne, ent ometi tõepärane kirjeldus uue elu tekkimisest.

Halvad harjumused

Laps omandab teadmisi vahetust ümbrusest, õpib oma keha tundma. Selles tundmaõppimise protsessis mängib ta oma kehaosadega ning võib ka oma väliseid genitaale puudutada. Ent juba imikul ja väikelapsel võib esineda üksikujuhtumitel genitaalide ärritumist, mis on seotud lõbuga. Selle põhjused on välised, näit. mustus, haudumus, halvalöikelised püksid, mis hõõruvad või pigistavad. Ka linaluu-usside esinemine, mis tütarlastel pärakest võivad tungida tuppe ning tekitada seal sügelemist, võib tingida suguelundite katsumist. Genitaalide või selle ümbruse ärritus põhjustab mõnutunnet, mida laps võib hiljem kordvalt esile kutsuda, puudutades käega vastavat piirkonda. Kui lapsel on tekkinud selline väärharjumus, tuleb eriti hoolitseda puhtuse eest, uurida last linaluu-usside suhtes, panna jalga avarad püksid. Lapsi ei tohi lubada puudutada genitaale. Mida rohkem kordi laps seda teeb, seda raskem on halvast harjumusest lahti saada.

Uurimistulemused näitavad, et kui lapse arengukeskkond on ebasoodne, siis mõjustab see negatiivsete harjumuste kujunemist. Kui laps tunneb igavust, kui tal puudub vajalik suhtlemine täiskasvanutega, kui tal puuduvad mängukaaslased, kui tema liikumisvabadus on piiratud, siis tõmbub laps endasse, ei ole kontaktne, poeb omaette nurka, tal võivad kujuneda halvad harjumused, nagu küünte närimine, põidlamemine, mängimine väliste suguorganitega. Nii mõnigi laps hakkab onaneerima seetõttu, et midagi olulist tema elus puudub, näiteks küllaldane tunnustus ja kontakt vanematega. Nende laste vanematel on alati vähe aega oma laste jaoks, nad ise on sageli närvilised, pahurad ja püüavad siis karmuse ning karistustega korrigeerida seda, mida võiksid märkamatuks kujundada ja juhtida. Oma rõõmutusse ellu püüavad seesugused häiritud suhetega lapsed surrogaadina löbu tuua onanismi

harrastades. Teised lapsed aga märkavad, et kui nad kat-
suvad oma genitaale, siis pööravad vanemad sellele erilist
tähelepanu ja püüavad täiskasvanute tähelepanu niiviisi
endale tõmmata. Arad lapsed aga, kes ei suuda silma
paista ja kellele esitatakse üle jõu käivaid nõudeid, püüa-
vad salaja vähemalt sel teel olla aktiivsed. Üldreeglina on
onanismiga tegeleva lapse sotsiaalsed suhted häiritud. Osa
teadlasi arvab, et onaneerimist soodustavaks teguriks võib
olla ka sisesekreetsiooninäarmete talitluse aktiivsus, n.-ö.
seksuaalne toonus, seega sünnipärane eelsoodumus. Niisiis
põhjused, miks lapsed niiviisi talitavad, võivad olla
mitmesugused. Asjaolu, et häiritud sotsiaalsed suhted või-
vad soodustada onanismi, reeglina alahinnatakse. Valdav
enamik vanemaist, suunates oma tähelepanu seksuaalse
eneserahuldamise, s. o. onanismi nähtude kaotamisele,
reageerib väga afektiivselt: «Häbi! Kui ma veel kord seda
märkan, ei ütle ma sulle enam kunagi head ööd!» või
«Laps, kes niiviisi teeb, ei saa iial sünnipäevaks ühtegi
kinki!» jne. Sellelaadilise reageeringuga aetakse kontakti-
puudust tunnetav laps veelgi rohkem ummikusse, määra-
takse veelgi enam enesesse tõmbumisele. Pideva jälgimise
ja lakkamatute manitsuste tõttu, nagu «Võta käed sealt
ära!», kontsentreerub lapse tähelepanu veel enam onanee-
rimisele ning ebateadlikult sooritatud tegevus viiakse
nüüd läbi teadlikult. Kui last hirmutada kohutavate taga-
järgedega, koormame lapsi hirmu- ja süütundega, mis
võib põhjustada koguni neuroosi tekkimist. Onanism pole
küll tervisele kahjulik, ent ta on ohtlik iseloomu arenemi-
sele: laps märkab, et ta võib endale alati ise naudingut
valmistada, kui ta seda soovib.

Aga mida siis ikkagi sel puhul teha?

Kuna halvad harjumused on signaaliks asjaolule, et
lapse arengus ei ole kõik korras, tuleb hoolitseda arengu-
tingimuste muutumise eest, saavutada lapsega tihe kon-
takt ja organiseerida tema tegevust.

Seksuaalkasvatuse ülesannetesse kuulub ka laste kaits-
mine niisuguste inimeste eest, kes oma anormaalse käitu-
misega laste arengut kahjustavad, mõnikord isegi nende
elu ohustavad. Sellised väärustunud psüühikaga inimesed
(homoseksualistid jt.) on üldreeglina lastega väga sõbrali-
kud, pakuvad neile kingitusi ja maiustusi, kutsuvad lapsi
autoga sõitma, lubavad neile näidata midagi väga huvita-
vat jne. Seksuaalkurjategijad on sageli nii vaimselt kui

füüsiliselt alaarenenud inimesed, kes üldreeglina ei ole suutelised normaalseks seksuaalseks vahekorraks: noormehed, kes on ebakindlad suhtlemises neidudega, ja vanemad mehed, kes ei suuda rahuldada normaalset naist, ründavad sageli alaealisi tütarlapsi. Nad püüavad neid meelitada üksikutesse paikadesse ja seal seksuaalselt kuritarvitada, vägistada, kuriteo jälgedele kaotamiseks võidakse ohver tappa. Homoseksualistid kasutavad oma tungide rahuldamiseks ära noori poisse. Lapsi tuleb hoiatada, neile selgeks teha, et niisugused libedakeelsed võõrad, kes neid endaga kaasa meelitavad, teevad neile haiget ja võivad neid kodunt hoopis kaugele viia, nende elugi ohtu saata. Lastele tuleb selgelt öelda, et nad mitte kunagi ei läheks kaasa võõraste inimestega, ükskõik kuidas neid ka ei meelitataks. Kuigi me niisuguse hoiatusega kasvatame umbusaldust inimeste vastu ja vestluses lastega tunnetame, kui raske ning delikaatne see probleem on, tuleb meil ometi lapsi informeerida, et nad oma teadmatuses ei satuks suurde ohtu.

Lastest tuleb võimalikult eemal hoida ka seksuaalselt ärritav miljö. Kitsaste korteritingimuste tõttu magavad kahjuks lapsed sageli ühes toas vanematega. Väärarvamus, nagu ei taipaks väikesed lapsed midagi, võimaldab lastel näha ja kuulda mõndagi, mis võib neis esile kutsuda traumaatilisi elamusi. Tuleb rõhutada, et lapsed ei peaks iial nägema vanemate intiimelu, mitte kunagi ei tohiks unustada preventiivvahendeid sellistesse kohtadesse, kus lapsed võiksid neid märgata. Saavad aga lapsed vanemate seksuaalvahekordade pealtnägijaks, lisab lapse fantaasia neile mõistetamatule käitumisele palju põnevat. Uuest ja mõjuvast elamusest kõneldakse teistele omaealistele ning leitakse huvitatud kuulajaid. Sellised lapsed võivad kujuneda oma mikrokollektiivi tähelepanu keskpunktiks, kellele antakse ülesandeks jälgida edaspidigi vanemate vahel toimuvat ja sellest teisi informeerida. Niiviisi võib palju ebatervet imbuda kogu lastekollektiivi, piitsutatakse üles liiga varajane seksuaalne huvi.

KUI LAPSED LÄHEVAD KOOLI...

Seitsmendal eluaastal saadame lapsed kooli. Vanemaid hakkavad kasvatustöös abistama õpetajad. Õpetaja osa ja tähtsus muutub lapse elus küllalt suureks, sest tema, meie õpetaja, teab palju, temalt küsitakse palju. «Meie õpetaja ütles», see on argument, mis esimesel kooliaastal kaalub üles kõik teised väited. Südamlikku, mõistvat õpetajat armastatakse ning üsna paljudel poistel kandub austus esimese õpetaja vastu üle naisele üldse. Valitseb usaldav suhtumine õpetaja ja õpilase vahel, siis pöörduakse nii mõnegi vaevava küsimusega õpetaja poole, eriti sel puhul, kui vanemad on mingil põhjusel usalduse kaotanud. Õpetajad osutavad paljude muude probleemide kõrval abi ka seksuaalkasvatuses.

Nooremas koolieas on lapsed suhteliselt asjalikud ja tasakaalustatud. Kool muutub esialgu tähelepanu keskpunktiks. Koolitulekuga avarduvad ka laste sotsiaalsed suhted. Seksuaalkasvatuse seisukohalt on väga oluline, milliseks kujuneb suhtumine kaaslastesse. Kuidas arenevad lastes edasi niisugused jooned nagu abivalmidus, ausus, otsekoheus, püsivus? Laste sõprus põhineb eelkõige mänguvidel. Tõstavad vanemad esile sõprade positiivseid iseloomujooni ning rõhutavad püsiva sõpruse tähtsust, ei jäta see kasvavale lapsele mõju avaldamata. Juba selles vanuses on sõprust, mis mõlemaid pooli rikastab, innustab õpinguiks ja uuteks mängudeks. Ent tuleb ette selliseidki ühiseid ettevõtmisi, mis toovad kaasa purustamise, julmuse, kus nuputatakse aiva uusi rumalusi. Just viimastes lastegruppides rajatakse alused lõnguslikkusele, vastutustundetusele, äärmuslikule egoismile. Kõik viimati nimetatud jooned kujunevad ohtlikeks ka hiljem tekkivale armastusele.

Mida teha, kui märkame sõprade negatiivset mõju. Keeld «Selle poisiga (tüdrukuga) ei tohi sa mängida!» ei aita. Mõjuda võivad vestlused sellest, milline peaks olema tõeline sõber või sõbratar, samuti kriitikavõime kasvamine kaaslaste valikuks.

Poisid ja tütarlapsed mängivad selles eas sõbralikult koos. Poiss ja tüdruk võivad ühes pingis istuda, selles ei leita midagi pikantset, erilist. Vaheajal seltsitakse meelsamini oma sooga. On rida huvialasid, mis on omased ainult tüdrukutele või ainult poistele. Kümnendal-ühe-

teistkümnendal eluaastal muutub suhtumine vastassugupoolesele tõrjuvaks, sugude vahekord muutub pingeliseks.

Asjalikkus, tasakaalustatus ilmneb ka suhtumises seksuaalküsimustesse. Lapsed jälgivad loomade vastavat käitumist ja pärivad informatsiooni selle kohta. Millist informatsiooni anda, seda käsitleb põhjalikult oma brošüüris «Kuidas me vastame lapse küsimustele» Maria Klimova-Fügnerova.

Tütarlapsed ja poisid aimavad mõnikord järele täiskasvanute käitumist ning püüavad välja paista kahemõteliste väljendustega, kirjadega, mille mõtet nad isegi ei mõista.

Nii kirjutab väike Maie teise klassi algul, alles vaevalt kirjutamiskunsti selgeks õppinud, oma kuuete klassivennale tunnis ühesuguse sisuga kirjad. Erinev oli ainult kellaaeg, mis oli poole tunnise vaheajaga määratud. Kirja sisu oli järgmine: «Kallis Ants (Heino, Enn, Heldur, Väino, Uno)! Tule täna kell 5, ($\frac{1}{2}$ 6, 6, $\frac{1}{2}$ 7) meile. Suudleme. Maie.» Kui klassijuhataja, kes need kirjad laialisaatmise eel kätte sai, vaheajal tütarlapselt küsis, kuidas ta üldse niisugusele mõttele tuli, vaatas Maie talle oma suurte siniste silmadega otsa ja ütles: «Mis siis selles halba on. Iga kord kui isa sõidab komanderingusse, helistab ema eelkõige onu Andresele ning lepib temaga kokku kohtumiseks pargis ja onu Toivoga kinnominekuks. Iga kord kui isa koju ei tule, tuleb onu Feliks meile ja pärast õhtusööki nad suudlevad. Ma ei tahtnud teha midagi muud kui ema.»

Poisidki püüavad täiskasvanuid matkida. Nad tahavad tütarlast suudelda või räägivad rõvedalt või kirjutavad roppe sõnu kõigisse võimalikesse kohtadesse. Kui me kuuleme oma lapsi tõsiste ja puhaste nähtuste üle irvitamas, siis tuleb otsekohe reageerida. Kalle isa ütles oma pojale: «Niisuguste sõnadega haavad sa eelkõige oma ema. Armastus on midagi väga ilusat ja puhast. Selle üle ei tehta iialgi inetut nalja. Kasvad sinagi ja ka sulle hakkab kord meeldima üks tütarlaps. Teil on siis ühised huvid, ühised eesmärgid ja saabub aeg, mil te teineteist nii hoiate, et tahate olla koos kogu elu. Ta saab sinu naiseks ja sinu laste emaks. Sa oleksid siis väga solvunud, kui teie kohta kunagi selliseid sõnu lausutaks.»

Rein, kes pidi teises klassis istuma Heliga ühes pingis, rääkis kodus ilmse põlglikkusega plikast, keda ta ei salli ja kelle elu ta tegevat võimalikult ebamugavaks. Asi ei

paranenud enne, kui ema ütles: «Kui mina koolis käisin, istusin ühes pingis onu Alfrediga, keda ka sina tunnend. Kui tema oleks ka nii õel olnud kui sina praegu Heli vastu, oleks mul väga nukrad kooliaastad olnud ja ma oleksin vist sageli nutnud. Küll oli hea, et onu Alfred oli tore pinginaaber». Pärast seda toimus pikkamööda muutus ka Reinu suhtumises ning õppeaasta lõpuks olid lapsed sõbrunenud ja teineteist hindama õppinud.

Huvi seksuaalsfääri vastu püsib. Tütarlapsi huvitab lapse sünnieelne areng, rasedus. Lapsed esitavad küsimusi, kuidas saab olla naisel, kellel pole abikaasat, laps, miks ei saa vanemad naised lapsi. Kui isa-ema nende küsimuste kohta informatsiooni ei anna, püütakse leida teisi kanaleid teadmiste hankimiseks. Osa «kogenumaid» lapsi sosistavad kuulnud nilbusi noorematele, leides neist endale tänuliku kuulajaskonna.

Pioneerilaagris oli väikeste 7—8-aastaste tütarlaste rühma paigutatud 11-aastane Liina. Viimane oli just enne laagrisse tulekut olnud maal tädi juures. Täditütar oli Liinale väga rõvedalt selgitanud seksuaalset vahekorda mehe ja naise vahel. Erutavatest teadmistest täislaetuna püüdis Liina juba laagripäeva esimesel öhtul neid üle anda väiksematele. Kasvataja ilmumine suutis seda takistada. Ent väikestes tüdrukutes oli huvi tekitatud ja laagri arst pidi tütarlastega nendest küsimustest järgneval päeval kõnelema, et neid immuniseerida negatiivsete mõjude vastu.

Selle vanuseastme lõpul otsitakse kodunt «tohtriraamatuid», et leida informatsiooni seksuaalsete küsimuste kohta. Merikese ema, kes töötab günekoloogilises kliinikus õena, pidi sooritama kvalifikatsioonieksami. Ta tõi raamatukogust koju teoseid, kus oli tabeleid loote arengu kohta, pilte sündimisest, genitaalidest jm. säärasest. Ühel päeval ilmus Merike kooli suure spordikotiga, kuhu ema raamatud olid sisse laotud. Korrapidaja õpetaja avastas neljanda klassi tüdrukud, tütarlapse klassikaaslased, koristajatädi ruumist, kuhu Merikese raamatud olid põrandale maha laotatud ja kus neid suure huviga lehitseti.

Taotletakse iga hinna eest «valgustatust» nendes küsimustes ja püütakse ise jõuda mingile kindlale seisukohale. Uurimine näitab, et lapse teadmised on ikkagi veel puudulikud, üksikasjades valed ning kuna selgitust annavad

sageli kaaslased, siis võivad ülekaalus olla lihtsalt rõvedused. Rõvedaks muutub nendest probleemidest arusaamine siis, kui kaine, asjaliku loomuliku käsituse asemel serveeritakse neid küsimusi kui keelatuid, salajasi, erilisi, nilbeid, kui asju, millest ei räägita.

MEHE JA NAISE ÄRKAMINE INIMESES

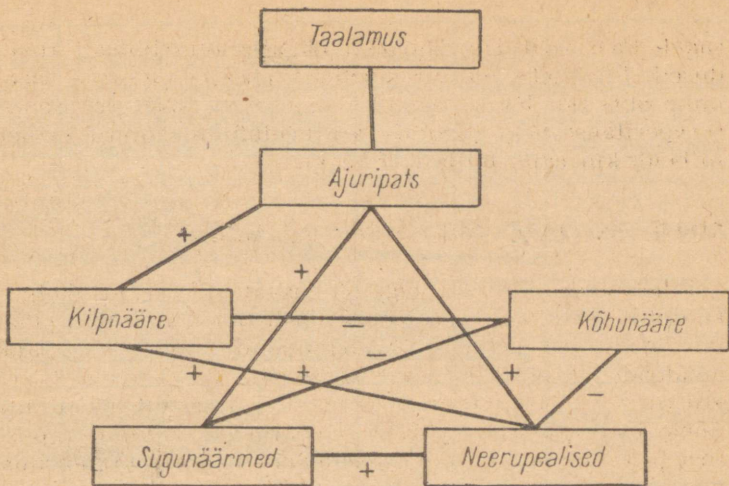
Puberteedi- ehk murdeiga on kasvatuslikust seisukohast komplitseeritumaid. Ta nõuab lastevanematelt suuremat tähelepanu kui eelnenud arenguetapid, olles samal ajal omalaadi katsekiviks meie varasemale kasvatusesele. Otsekui rong või tramm, mis senistelt rööbastelt läheb üle uuele teele, ragiseb ja väriseb pöörangus, toimub vapustus ja rappumisi ka puberteediealise nooruki organismis, mis samuti oma arengus läheb üle uutele rööbastele.

Mis toimub puberteediealise organismis?

Väliselt paelub meie tähelepanu laste kiire kasv, 3—7 cm, mõnikord veelgi rohkem aastas. Kasv toimub peamiselt jäsemete pikenemise arvel. Meie lapsed muutuvad pikakoivalisteks. Kuna rinna übermõõt oluliselt ei muutu, siis näivad murdeealised vibalikenä. Intensiivselt kasvab murdeeas muskulatuur, suureneb füüsiline jõud.

Murdeiga on sugulise küpsemise iga. Suurt rolli kõigi nende muutuste tekkimises omavad sisesekretsiooninäärmed. Sisesekretsiooninäärmete tegevusest annab ülevaate skeem lk-l 25.

Suur osa toimuvais muudatusis on ajuripatsil. Ajuripats on väike herneterasuurune nääre, mis asub ajupõhnikus, kiiluluul türgisadula lohus. Selle tegevus elavneb perioodil, kui suguelundid ja -näärmed on juba saavutanud teatud arengutaseme, nii et nad on suutelised vastama ajuripatsi «üleskutsele». Ajuripatsil on palju alluvaid näärmeid, nende hulgas kilpnääre, neerupealsed näärmed, teised sisenõrenäärmed ja sugunäärmed. Nad on esialgu algajad. On keeruline igale algajale õpetada tema töökohustusi ja nii juhtub, et ajutiselt mõni alluv ülipüüdlikkusest rohkem töötab kui vaja, ning siis ilmnevad mitmed kõrvalekaldumised. Ajuripatsi korraldusel hakkab

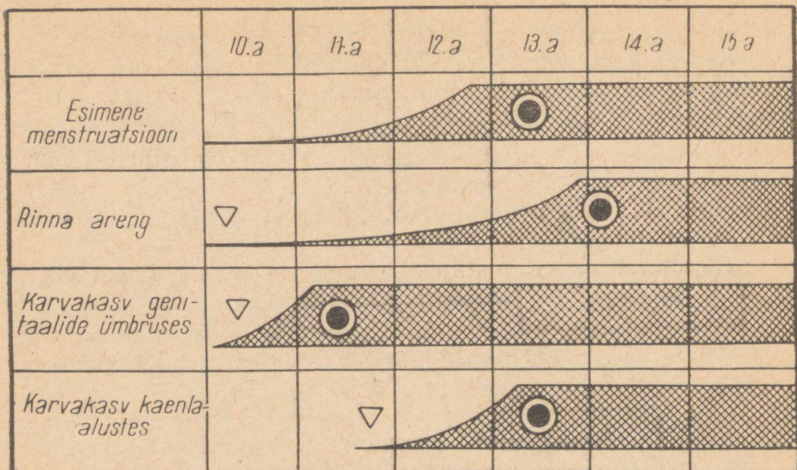

Joon. 1. Sisesekretsiooninäärmete tegevus.

neerupealis vähesel hulgal eraldama nii nais- kui mees-suguhormooni. Sugulise küpsemise algul saab neerupealis ajuripatsilt korralduse valmistada rohkem ühte hormoonidest, poiste juures androgeenset, tütarlaste juures östrogeenset. Kui neerupealis oma töös eksib ning poiste organismis suureneb östrogeense hormooni hulk, tekivad poistel naiselikud kehavormid.

Ka kilpnääre võib puberteedieas hakata kas liiga hästi töötama või muutuda laisaks. Tema kiirest tööst tekib närvilisus, hootised südamepekslemised, kalduvus higistamisele ja liigne kõhnus. Kilpnäärme «laiskusest» aga kasv aeglustub, suguline areng pidurdub.

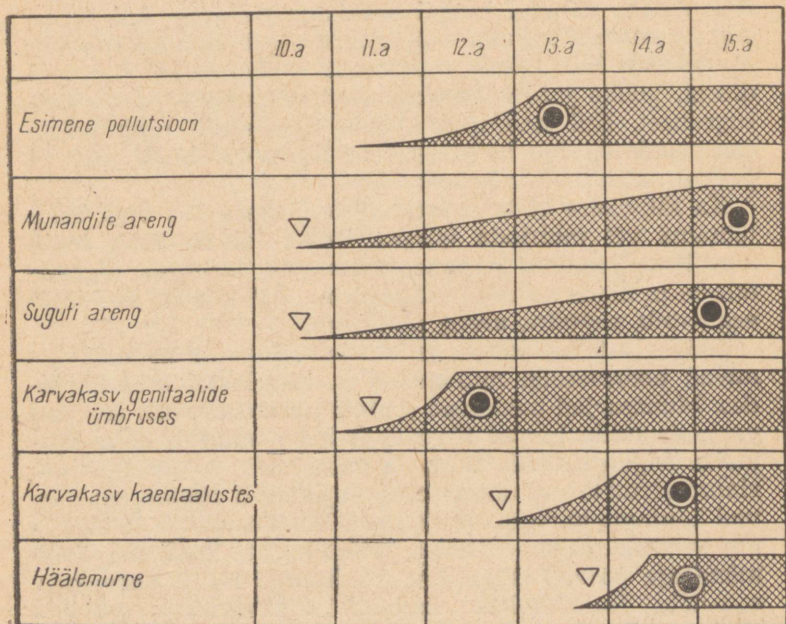
Tööd alustavad ka sugunäärmed. Suguhormoonid valmivad noormeestel munandis ja tütarlastel munasarjades. Munasarjad hakkavad tootma hormoone, mis lähevad verre ja mille toimel tütarlapse keha muutub naiselikumaks. Algab rindade turse ja valulikkus, seejärel jätkub rinnanäärmete paisumine ning kujunevad rinnad. Hakavad kasvama karvad väliste suguelundite ümber ja kaenla all. Poistelgi esineb rindade valulikkust, kuid see kaob mõne aja pärast. Sugunäärmete toimel algab karvakasv meestele iseloomulikel kohtadel, ühenduses saabuva häälumurdega suureneb kõrisõlm.

muutuste algus

muutuste lõppemine

Joon. 2. Tütarlaste seksuaalne areng.

muutuste algus

muutuste lõppemine

Joon. 3. Poeglaste seksuaalne areng.

Kunas jõuavad lapsed puberteediikka?

Meie vabariigis kogutud andmete kohaselt toimub see tütarlastel 10—11-aastaselt, poistel 12—13-aastaselt. Millises vanuses ja missuguses järjekorras toimub suguline küpsemine, selle kohta annavad ülevaate tabelid lk-l 26 (vt. tabelid 2 ja 3, mis on esitatud G. D. Weberi poolt teoses «Es geht um die Liebe»). Tütarlapsed jõuavad tavaliselt murdeikka aasta-kaks varem kui poisid.

Suguküpsuse tunnistajaks on tütarlastel menstruatsiooni algus, poistel pollutsiooni tekkimine.

Nii mõnigi vanem, tuletades meelde oma noorust, küsib, mis põhjustab kaasajal noorte väga varajase suguküpsuse.

Kahekümnenda sajandi mõistatus

Tegemist on nähtusega, mida tähistatakse terminiga aktseleeratsioon. Selle all mõistetakse *laste üldist ja kiiremat füüsilist arenemist eelnevate põlvkondadega võrreldes*. Nähtus ise saab alguse juba sünnieelsel perioodil, avaldub aga eriti selgesti sünnijärgses arenemises kulminatsiooniga puberteedis. Nii tütarlastel kui poistel on murdeiga nihkunud keskmiselt 2,5—3,5 aastat ettepoole, võrreldes nende vanavanematega 100 aastat tagasi. Kui sajandi vahetusel algas menstruatsioon tütarlastel 15 ja poole aastaselt, siis algab see nüüd keskmiselt 12 ja poole aasta vanuses. Sugulise küpsemise kiirenemine on tehtud kindlaks ka poeglaste juures. Individuaalselt on erinevused veelgi suuremad.

Kunas kaasaja lapsed jõuavad suguküpsuse perioodi, seda näitab meile orienteerivalt tabel lk-l 28, mis on koostatud Moskva günekoloogi J. Borissovi andmeil tütarlaste kohta ja J. Bornmanni andmeil (Saksa DV) poiste kohta.

Mis aktseleeratsiooni põhjustab, seda praegu veel täpselt ei teata. On esitatud väga mitmesuguseid põhjusi: parem toitumine, urbanisatsioon, sport, rasside ja rahvuste segunemine, kunstlik valgustus, radioaktiivsuse tõus jne. Aktseleeratsiooni põhjuseks ei tohi lugeda ühte tegurit, vaid keerukat mõjurite kompleksi.

Mida need arenemisnihted tähendavad, on veel selgitamata, hinnang sellele nähtusele andmata. Uurijate andmed näitavad, et füüsilise arengu kiirenemisega ei pea

Vanus	Menstruatsiooni algus	Pollutsiooni algus
10	0,35%	0,8%
11	7,8%	0,8%
12	30,2%	6,1%
13	36,2%	27,4%
14	21,5%	37,4%
15	3,6%	17,4%
16	0,35%	6,1%
17	—	2,3%
18	—	1,2%

sammu psüühika areng, samuti emotsionaalne, moraalne ja sotsiaalne areng. Ühelt poolt kehaline varaküpsus, teiselt kõlbeline infantiilsus, ühelt poolt äärmine praktitsism ja mõistuslikkus, teiselt poolt tundmuslik vaesus, sotsiaalne kohanematus. Aktseleratsioon toob kaasa lõhe suurenemise sugulise, sotsiaalse ja normaalse küpsuse vahel. Noorte kutseharidus näiteks nõuab kõigis industriaalselt arenenud maades üha rohkem aega. Vahe kiirenenud seksuaalse arengu ja sotsiaalse küpsuse vahel seega aiva suureneb. Noored asuvad omalaadses pooltäiskasvanute rollis ja see toob kaasa tugeva pinge. Vara või enne vaimset, eriti moraalset küpsemist saanud suguline küpsus kätkeb tõelist ohtu. Noor on võimeline sugu jätkama. Ka on tal seksuaaltung, eriti poistel, küllalt tugevasti arenenud, kuid noortel puudub arusaamine moraalsetest nõuetest, puudub vastutustunne, kohusetunne, mis ühiskonnas reguleerib seksuaalelu. Tagajärjeks võivad olla lodevad elukombed, ühiskondlike väärtuste vale astmestus, tundeelu toorenenimine. Seetõttu on mõistetav, miks kasvatajad peavad olema just nüüd väga valvsad.

Suguhormoonid, mida hakkavad verre saatma vastavad näärmed, avaldavad mõju kogu organismile, eriti aga närvisüsteemile, sealhulgas ka ajukoorele, mille tõttu võib tekkida suguline dominant. See tähendab, et kõik suguelule vihjavad pildid, sõnad, nähtused jne. äratavad ja köidavad tähelepanu, tekitavad kindlasuunalisi kujut-

lusi, tundmüsi ja mõtteid. Kuid on teada, et seksuaalse sisuga kujutluste, mõtete ja tundmuste tekkimist on võimalik pidurdada. Kui murdeealise elus on teisi küllalt tugevaid huvisid, elamusi, püüdeid ja eesmärke, siis see toimubki. Oluline on see, kas tal on ideaale, mis ületavad jämedalt erootilised kujutlused.

Kuidas suhtuvad murdeealised ise toimuvatesse muudatustesse? Nad jälgivad hoolikalt oma kehalist muutumist. Üldreeglina oodatakse nende ilmumist. Füüsiliselt enam arenenud puberteediealised noored omavad suuremat kaalu ka klassis või mikrokollektiivis. Seetõttu ootab osa tütarlapse kannatamatusega oma rindade arengut ja menstruatsiooni ilmumist, et seda siis sõbrannadele teatada ja oma täiskasvanuks saamist demonstreerida. Osa tütarlapse püüab oma füüsilist arengut igati rõhutada, eriti sellise riidetuse kandmisega, mis arenevaid naiselikke kehavorme esile tõstavad (ülakitsad džemperid ja püksid). Mõningad tütarlapsed aga otsekui häbenevad oma arengut. Nad on arvamusel, et igaüks märkab nendega toimunud muutust, ja püüavad seda varjata. Nad hoiavad käies õlgu ettepoole, käivad sihilikult kõveras, mistõttu nende rühtki muutub halvaks.

Toimunud muutustest tuleb lastega vestelda. Siis õpivad nad ennast paremini tundma ning suudavad puberteedieaga kaasnevaid emotsioone paremini valitseda.

Füüsilise arenguga kaasnevad ulatuslikud muutused psüühikas. Murdeealine asub omalaadses vaheseisundis. Ta ei ole enam laps, aga ta pole ka veel täiskasvanu.

Andres on 15 aastat vana. Koolis kõnetatakse teda «teiega». Ta töötas suvel aiandis ja temasse suhtuti kui täisnimesse, sest ta suutis vanade töölistega peaaegu võrdselt töötada ja teenis niisama palju kui nemad. Kodus aga suhtutakse temasse ikka kui lapsesse. Nii hinnatakse Andrest erinevates keskustes täiesti eri moodi ja antakse talle vabadustki ise mõõduga. Väga oluline on ka see, mis suguse vanuse rolli murdeealine ise omaks võtab. Kui see ei vasta tema tegelikele võimetele ja omadustele või leiab ta ümbritsevate poolt ootustele mittevastavat kohtlemist, on konfliktid käegakatsutavad. Vastuolulised nõuded ja hinnangud viivad selleni, et selleealised lapsed muutuvad ebakindlaks ega tea õieti, millest nad oma käitumises peavad juhinduma.

Murdeea põhiomadused

Murdeeas ilmnevad psüühilised iseärasused sõltuvad suuresti keskkonnast. Ent nad olenevad ka kasvataja meisterlikkusest, sellest, kuivõrd iga isa ja ema tunneb puberteedia iseärasusi ning kuivõrd ta neid oma kasvatustöös arvestab. Puberteedia algul ilmnevad psüühilised iseärasused on labiilsed ja suhteliselt kergesti muutuvad. Iga järgneva aastaga nad kinnistuvad ning muutuvad üha püsivamateks.

Milliste psüühiliste iseärasuste tundmine ja arvestamine on oluline seksuaalkasvatuse seisukohalt?

Murdeeline taotleb iseseisvust, vabanemist autoriteedist. Ta ei taha, et talle kõik ette kirjutatakse. Ta soovib, et ka tema seisukohti ja soove arvestataks. Ta võtab kuulda head nõu, mis talle antakse ja mille järgimine vabaks jäetakse. Iseseisvumistungi ja tahet end maksmata panna ei ole mõtet maha suruda. See on paratamatu arenguline nähtus. On ju kogu lapsepõlv pidev iseseisvumine. Meie ühiskond vajab algatusvõimelisi ja iseseisvaid inimesi. Vanemate ülesandeks ei ole hoopiski mitte tüdrit või poega võimalikult kaua alistuvuses hoida. Iseseisvumispüüetele tuleb anda ruumi nendel aladel ja sel määral, kui noore võimed seda lubavad. Nii võiks lasta otsustada lapsel endal, mida ta selga paneb, keda ta sõpradest külla kutsub. Iseseisvus, täiskasvanud olek ei tähenda mitte eestkostmise alt vabanemist, vaid vastutuse suurenemist ja selle enda peale võtmist. Täiskasvanu olla ei tähenda kõiki filme vaadata, võtta osa täisealistele ettenähtud piduõhtuist, vaid kanda vastutust ja mitte ainult iseenda, vaid ka teiste eest. Täiesti vale oleks aga lubada 14—15-aastaselt tütarlapsel või niisama vanal noormehel viibida südaööni tantsupeol. Just selles vanuses on eriti vaja kontrollida õigeaegset kojutulekut ja taotleda, et lapsed jutustaksid, kus nad viibisid. Õigesti tegi Ene ema, kuulates ära, sageli hilisõhtul, oma tütre jutustusi, kes tuli klassiõhtult või kinost, täislaetud oma tähelepanekutest, muljetest, ning tahtis neist emale rääkida. Ema hoidus tütre jutustamistuhinat taunivate hinnangutega katkestamast, püüdis oma seisukohti alati põhjendada. Ta arutles tütre käitumisprobleeme, aidates Enel otsusele jõuda, kuidas oleks antud olukorras pidanud toimima, missugused oleksid olnud teised võimalused.

On oluline, et puberteediealine tütarlaps või poiss tuneks, et temasse suhtumiseski toimub muutus, et ema-isa kõnelevad temaga kui täiskasvanuga, kui kujuneva naisega või mehega. See tekitab usaldust. Et murdeealise enesetunne on ebakindel, tema eneseusaldus väike, see pärast tuleb hoiduda selle riivamisest. Eriti tuleb hoiduda murdeealisi naeruvääristamast. Sel viisil rikume kontakti temaga kõige kiiremini ja põhjalikumalt. Kui meile mõned ilmingud väga koomilised tunduvad, siis võtame kord välja iseene foto samast perioodist, vaatame seda hetke üsna tähelepanelikult ning meenutame, millised olime meie ise ja missugune oli meie endi käitumine selles vanuses.

Murdeealisi iseloomustab kärsitus, kiire erutatavus. Selleealised noored kaotavad huvi seniste lapselike ettevõtmiste vastu. Nad innustuvad lühikeseks ajaks küll spordist, küll markide kogumisest, käsitööst jne., ent kiindumus uutessegi tegevustesse, objektidesse möödub pea. Noored ise muutuvad selles vanuseastmes kiiresti. Miski ei haara neid jäägitult. Noorukid ei kärsi kaua paigal püsida ega alustatud tegevust lõpule viia. Rahutusest tingituna, kaaslaste mõjul, kampades võivad noored sattuda ohtlikele radadele, hakata suitsetama, alkoholi pruukima ja isegi seksuaalsetest seiklustest osa võtma. Seda võib põhjustada uudishimu, tahe end maksma panna, uhkustada oma suhetega, tähelepanuga, mida nad esile kutsuvad.

Puberteediealised noored on väga tundlikud. Neid iseloomustab kõrgeenenud emotsionaalsus. Nad võivad olla ohjeldamatult lõbusad, kuid samas surmani kurvad. Naerust pisarateni on vaid üks samm. Poisid ja tüdrukud on tujukad. Nad solvuvad erakordselt kiiresti. Pisarad on kerged tulema, ent samuti võidakse ärritatuna jämedalt vastata või sõnalausumata selg pöörata.

Murdeealiste tundmuste allikas on peale ümbruse tema ise, mure selle pärast, missuguse mulje ta teistele jätab. Tundmuste põhjused on seega enam kujuteldavad kui tegelikud. Tütarlapsed kalduvad enam melanhooliasse, nutavad hõlpsasti, poistel aga esineb rohkem ägedaid vastuhakupurskeid. Nad ise on selle üle õnnetud, et nad ei ole tasakaalukad, et nad ütlevad teravusi või on häbelikud, arglikud. Nad tahavad end muuta, kuid ei ole sel-

leks suutelised. Tundmuslik reageerimine ei ole selles eas adekvaatne, see aga halvendab kohanemist.

Noorte mõistmine nõuab nende hoolsat jälgimist ja head taht. Pilked, süüdistused, etteheited ei ole kohased ning ainult suurendavad lõhet vanemate ja murdeeas tütre-poja vahel. Sellega kaob ja väheneb kasvatuslik mõjustamine, sest kontakt lapse ja vanema vahel on rikutud, suhted häiritud. Kui paremini ei osata, kui usalduslikku vahekorda ei õnnestu luua, tuleb murdealine lihtsalt rahule jätta.

Murdeealised noored avastavad iseennast. Nad hakkavad ennast analüüsima, hindama. Toimub enese sisemise maailma avastamine, eneses toimuvate muutuste jälgimine. Saadakse teada oma tugevatest ja nõrkadest külgedest ning tahetakse oma puudustest üle saada. Tegelemine endaga, oma mina avastamine tingib vajaduse üksi olla. Kui ei ole võimalik üksinda toas viibida, on nad teiste juuresolekul otsekui eemal. Paljud noored hakkavad nüüd päevikuid pidama, salmikuid kirjutama, pikki kirju vahetama. Päevikutesse märgitakse enesevaatluse tulemused ja kõige salajasemad probleemid. On seetõttu mõistatav, et neid kirjutisi tahetakse saladuses hoida. Päevikutesse sissekantu on sageli ebaselge, ebaküps. Nii mõnedki märkused on hetke meeleolude mõjul kirja pandud, sageli on tegemist ainult vihjetega, mida ainult kirjutaja ise oskab dešifreerida. Otsustused, mida sellealised lapsed langetavad, on ühehülbalised, ennatlikud, impulsiivsed. Nooruk võib kergesti eeskujuks võtta inimese mõne üksikjoone või teo alusel, milles ilmneb julgus, ennastsalgavus, leidlikkus, kuigi teiste omaduste poolest see inimene ei olegi kõrges hinnas. Mõne hoopis kõrvalise põhjuse tõttu võib ta üleolevalt suhtuda tõeliselt väärtuslikku.

Murdeealised omavahel

Puberteedia algusega muutuvad ka suhted poiste ja tütarlaste vahel. Murdeea piiril muutub suhtumine vastassugupoolde tõrjuvaks, poiste ja tütarlaste vahekorrad pingelisteks. Soolisi iseärasusi märgatakse üha selgemalt ja püütakse teisest sugupooldest eemalduda. Enam ei taheta

koos mängida. Halvustav suhtumine teise sugupoolesse ilmneb nii käitumises kui ka väljendustes. Kümne-ühe-teistkümneaastased poisid võivad rääkida praalivalt «naistest» ja niisama vanad tüdrukud põlgusevarjundiga «meestest». See ei ole mitte ainult alp, vaid toob kaasa järelmõjud seksuaalkasvatuse seisukohalt. Põlgus lülitab välja austuse ja niisugusel viisil mõtlemine ning tundmine võib fikseeruda. See aga ei saa olla eelduseks tõelisele sõprusele noorukieas ega teineteist mõistvale ja hindavale suhtumisele abielus.

Sümpaatia hakkab üha suuremat rolli mängima oma-sooliste sõprade valikul. Selle perioodi algust märgivad kindla sõbratari ja tõelise sõbra leidmine. Milline see sõber on, evib määravat tähtsust. Kui 12—13-aastane tütarlaps sõbruneb neiuga, kellel on tuttavaid noormeeste hulgas, võib selline sõprus kaasa tuua poistega suhtlemise nooremalegi. Sama kehtib ka poiste suhtes, kes on sõprade autoriteedile veelgi rohkem altid. Murdeeas on kollektiivil (kambal, grupil, jõugul) erakordselt suur mõju. Kamba arvamus kujuneb omamoodi filtriiks, mille läbi näeb nooruk elusündmusi, hindab inimesi ja tegusid, võtab omaks seisukohti. Omaealiste arvamusel on selles eas palju olulisemad ja arvestatavamad kui isa-ema või õpetajate seisukohad.

Selles vanuses tekib eriti tütarlaste hinges omalaadne igatsus, seejärel suur huvi armastuse vastu. Armastatakse armastust! See on kummaline tunne, mis sisaldab endas erilist ootust. Ollakse unistavalt hell ja omistatakse eelseisvale oodatavale sündmusele kõige kaunimaid jooni. Murdeealiste igatsus kätkeb ebaselget kontaktivajadust vastassugupoolega.

Osa tütarlapsi ja poisse «armub» sellel perioodil kas mõnesse teatri- või filminäitlejasse, õpetajasse, vanemasse koolikaaslasesse. Neist, kellesse armutakse, kujuneb unistuste objekt, kellele mõtlemata ei möödu päeva ega tunni. Soovitakse, et vastav isik neid tähele paneks, nendega kõneleks. Unistades loovad noored n.-ö. fiktiivseid kaugkontakte isikutega, kellele nad ideaalseid jooni omistavad. Poiss hakkab tundma huvi tütarlapse vastu, kes talle kooliteel juba aastaid vastu on tulnud. Ta loob endale kujutluse selle tütarlapse olemusest, püüab arvata, kuidas ta ühes või teises situatsioonis toimiks. Ta omistab talle ideaalseid omadusi: ta on kauneim, parim, targim.

Tütarlapse tegelikku loomust ta ei tunne ja vaevalt et tundma õpibki. Mõne aja pärast püüab poiss ihaldatud tütarlapse tähelepanu endale tõmmata. Nii võib ta näiteks tüdrukut tänavanurgal oodata, oodatu ilmumisel aga kõnnib ta edasi, sest häbelikkus on liialt suur, et «armastatud» kõnetada. Selline ihalemine toimub tavaliselt eemalt. Ta ei vaja vastamist ja noored loobuvad oma unistuste objektist, kui nad märkavad liiga vastutulelikku suhtumist. Nagu näitavad uurijate (G. Clauss, H. Hiebsch) andmed, esineb viimasel ajal sellist ihalemisvormi vähem.

Kahe-kolmeteistkümneaastastel tütarlastel hakkab tekima huvi poiste vastu. Koolis on tütarlastel huvi tavaliselt vanemate klasside poiste vastu, kuna omaealised poisid on veel tütarlaste suhtes tõrjuvas olekus ja «poisikeseelikud». Tüdrukud, kes kehaliselt arengult on poistest ette jõudnud, võivad viimaste suhtes käituda koguni inetult. Vastassoo juuresolek kutsub esile kihistamise, lõkerdamise, õrritava oleku, edvistamise. Nad ei suuda oma käitumist kontrollida, oma erutust maha suruda ega varjata.

Tütarlapsed ärritavad omaealisi poisse seetõttu, et nad oma kiire arengu tõttu otsekui libisevad välja poiste ettekujutuste maailmast ja on korraga «hoopis teised».

Neljateistkümneaastased poisidki püüavad äratada tütarlaste tähelepanu ja luua nendega kontakti. Poisid arvavad oma mehelikkust demonstreerivat sellega, et nad tüdrukuid kiusavad, tõukavad, neid «kriunutavad», millel näiliselt otsekui pole mingit seksuaalset fooni. Poiste käitumine taotleb enese maksmapanekut ning kätkeb samal ajal uudishimu. Paraku matkitakse niiviisi mõnikord täiskasvanute halba käitumist.

Selle vanuseastme lõpul algab aga ka paarsuhete kujunemine, mis nii mõnigi kord toob kaasa vanemate läbimõtlemata reageeringu.

Neljateistkümneaastane Krista oli pioneerilaagris tundma õppinud temast mõni kuu vanemat Urmast. Nad vestlesid, võistlesid ja mängisid koos. Kontakt püsis ka linnas. Käidi koos kinos ja mere ääres jalutamas. Ema sellest midagi ei teadnud, sest Krista varasemad kogemused olid õpetanud, et niisuguseid asju ei maksa kodus rääkida. Ja siis tuli järsku kõik avalikuks. Nääriõhtul helistati ukse taga, ja kui ema ukse avas, oli käepideme küljes pakk, millel Krista nimi. Saatjast endast aga polnud jälgegi. Kogu pere pilkude all sunniti Kristat pakki avama.

Seal olid mõningad piasjad ja raamat pühendusega: «Minu parimale sõbratarile Kristale Urmasele». Nüüd kärgatas kõu! «Sa ei ole veel kaheksandat klassigi lõpetanud, peaksid oma koolitööde pärast muretsema, aga õiendad poistega. Et sellel asjal lõpp oleks!» Kristat sunniti Urmasele kingitus tagastama ja Urma vanemad said kirja, milles paluti, et nad oma poja järele valvaksid ning et see Krista rahule jätaks. See oli tüdrukule masendav elamus, samal ajal ka õpetlik. Mitte kunagi enam ei pea ema teadma, kellega ta suhtleb!

Sümpaatia õrnakoelised niidid, mis selles eas poisse ja tütarlapsi ühendavad, toovad kaasa kirjavahetuse, salmi-kute kirjutamise. Nendes domineerib armastuse teema.

Millistest küsimustest tuleb oma murdeas lastega kõnelda

Muutusteks poiste ja tütarlaste füsioloogias — tütarlastel menstruatsioon, poistel pollutsioon — tuleb lapsi ette valmistada. Osa tütarlapsi on küll kaaslaste käest varem kuulnud menstruatsioonist, ent need teadmised on üpris puudulikud. Nii vastasid tütarlapsed 8. klassis küsimusele, mis on menstruatsioon, järgmiselt: «Menstruatsioon on selle vere eemaldamine, mida laps enne sündimist emalt sai ja mida ta kasutas. Ühesõnaga on menstruatsioon kasutu vere eemaldamine» või «Menstruatsioon on verepuhastus. See tuleb igapäeval erineval ajal, oleneb inimese kasvust ja päevarežiimist kinnipidamisest» jne. Need ja paljud teised sellesuunalised vastused näitavad, et tütarlapsed teavad kas hoopis valesti või väga puudulikult, mis on menstruatsioon ja miks ta tekib.

Tõsi, kool tuleb siin kodule appi. Viiendas klassis teisel poolaastal käsitletakse neid küsimusi mõne tunni jooksul. Ent nagu me nägime, on menstruatsiooni algus väga individuaalne. Kool võib oma seletusega hilineda. See pärast ongi vaja, et ema tütre arengut jälgides annaks seletust õigeaegselt.

Kuidas on aga olukord tegelikult? Uurimisandmed näitavad, et meie vabariigis 57,5% maa ja 48,5% linna tütarlastest kuulsid menstruatsioonist esmakordselt koolis. Rida tütarlapsi kirjutab, et esimese menstruatsiooni ajal nad ei teadnud neist asjadest mitte kui midagi, ei teadnud

ka seda, mida teha. Niisugusel puhul võib menstruatsioon tüdrukut tõsiselt ehmatada.

Helbe, 12-aastane 5. klassi õpilane, märkas ühel hommikul ärgates, et lina oli verine. Kui ta pisut hiljem nägi ka oma pesu verrega määrdunult, kohkus tüdruk väga ja sai tõelise närvišoki. Oli ju Helbe vanaema aasta varem surnud emakavähki ning tütarlaps arvas, et temalgi on surmatõbi. Kuna sündmus toimus kooli internaadis, aitas siis õpetaja põhjalik seletus Helbel mõista, et tegemist on loomuliku, iga kuu korduva nähtusega naise organismis. Üleelatu mõjus lapsele aga nii, et ta iga kord menstruatsiooni algul muutus tujutuks ja kartlikuks.

Mõni aeg tagasi tuli haiglasse viia tütarlaps, kes, nähes verd oma aluspesul, kartis ennast verest tühjaks jooksvat, minestas, sai raske närvivapustuse.

Neist juhtumeist ei maksaks rääkida, kui nad oleksid üksikud. Teadaolevail andmeil elavad paljud tüdrukud üle meeleheidet ja hirmu, enne kui nad usaldavad pöörduda küsimusega kas vanema koolikaaslase või mõne täiskasvanu poole. Paraku pole see neil juhtudel ema. Et tüdrukuid sellistest masendavatest elamustest säästa, tuleb tingimata selgitust anda enne, kui menstruatsioon algab. Ja kes muu kui ema peaks seda tegema.

Ema võiks oma tütrele rääkida nii: «Kogu meid ümbritsevas looduses valitseb elu edasiandmise seadus. Kõik olendid paljunevad. Samadele seadustele allub ka inimene. Need elundid, mis annavad inimesele võimaluse paljuneda, s. o. saada järglasi, arenevad koos lapse kasvuga ja alustavad tööd 11—13-aastaselt. Täielikult küpseteks saavad nad 20-nda eluaasta paiku. Sinu eas alustavad tegevust munasarjad. (Kui võimalik, näitab ema sealjuures tütrele ka joonist.) Munasarjad töötavad pidevalt, neis valmivad munarakud ja suguhormoonid. Iga kuu eraldub regulaarselt üks munarakk. Kui munarakk on valmis ja eostumisvõimeliseks muutunud, siis lõhkeb teda ümbritsev põieke ja munarakk koos teda ümbritseva vedelikuga hakkab mööda munajuha emaka poole liikuma. Enam kui nädala kestab munaraku rännutee, kuni ta emakasse jõuab. Samal ajal valmistub emakas munaraku vastuvõtmiseks. Temasse kuhjuvad ained, mis on tarvili-
kud munaraku arenemiseks selleks puhuks, kui see viljastatakse. Sinu eas jääb see aga ära ja kuna kogu see ettevalmistus osutus asjatuks, hävib viljastamata munarakk.

Emaka paisunud limaskest laguneb, veresooned purunevad ja veri koos limaskesta irdunud rakkudega ning surnud munarakk väljuvad emakast. See ongi menstruaatsioon. Vere eritumine kestab harilikult 3—4 päeva, mõnikord kuni 7 päeva. See on loomulik protsess ja seda pole vaja karta.»

Küllap räägib ema nüüd sellestki, miks on vaja pidada menstruaatsioonikalendrit. Tavaliselt aasta jooksul kujuneb välja kindel menstruaatsioonitüüp ja muutuvad regulaarseks menstruaatsioonide vaheajad. Kui menstruaatsiooni algus on tavalisest varem või hiljem, kui esinevad valud, võib see osutada häiretele ning on signaaliks arsti poole pöördumiseks.

Ema näitab ja õpetab tütarlast valmistama sidemeid, kõnelema talle kindlasti ka nende korrashoiust ning jälgib, kuidas tema nõuandeid täidetakse. Eriti hoolikalt tuleb nüüd tütarlapsel puhtuse eest hoolitseda. Vähemalt kord päevas on vaja alakeha pesta, menstruaatsiooni ajal veelgi sagedamini. Just puberteediajal suureneb higi- ja rasunäärmete eritus, välistele suguelunditele koguneb rasunäärmete eritus koos naha irduvate pindmiste kihtidega, mis muutub hiljem kollakaks, lehkab ebameeldivalt ning on soodsaks pesitsemispaigaks haigust tekitavatele mikroobidele. Kogu keha puhtus koos väliste suguelundite puhtusega, puhas pesu loovad aga kehalise värskuse tunde.

Poistega tuleb isal kõnelda muudatustest nende organismis, seemnerakkude tekkest, pollutsioonist. Iseeneslik seemnevool võib olla poistele niisama ootamatu, kuigi vähem häiriv nähtus kui tütarlastele menstruaatsioon. Sugunäärmete funktsioonivõimelisuse perioodil tekib iga noormehe organismis iga päev miljoneid spermatooside. Need ei jää organismi püsima, vaid peavad aeg-ajalt teatud huljana organismist väljuma. Organism tühjeneb end ise üleliigsest spermatoosidimassist. Tavaliselt 15—16-aastaselt algavadki öised tahtmatud seemnevoolused — pollutsioonid.

Sageli väidavad isad, et poegadele ei ole mõtet sellest rääkida, sest poisid on kaaslaste kaudu nagunii informeeritud. Valdavalt on see informatsioon aga ühekülgne, hügieeni seisukohalt lausa puudulik ja võib poistes kujundada vääri, sageli vulgariseeritud seisukohti. Vestlemisel on isikliku hügieeni küsimuste käsitlemine hädavajalik.

Peavad ju poisid samuti hoolitsema oma ihu puhtuse, ka väliste suguelundite puhtuse eest. Uusimad uurimised on näidanud, et eesnahavõie e. smeedma, mis koguneb eesnaha alla, võib tekitada naistel alakeha vähki. Neil rahvustel, kelle poisslastele vastav operatsioon tehakse, esineb naistel ka emakavähki tunduvalt vähem. Seega väliste genitaalide piinlik puhtusenõue poiste juures on samaaegselt profülaktika emakasuudme vähi vastu. Murdealastele noortele põhjendame puhtuse pidamise vajadust hügieeni üldnõuetega.

Füsioloogiliste probleemide kõrval langeb sellel perioodil suur rõhk kõlbelisele kasvatusesele, kõlbeliste veendumuste kujundamisele, iseloomu kasvatamisele. Taotleme arendada noortes selliseid vaateid ja veendumusi, mis kujuneksid lastele käitumisjuhisteks ega jääks lihtsalt teadmisteks. Seepärast ongi vaja lastega vestelda paljude tõsiste probleemide üle. Võimalusi selleks pakub igapäevane elu küll ja küll.

Oli hilisõhtu. Suveöö hämarus vallutas pikkamööda toa. Ema ja 12-aastane Krista olid mõlemad süvenenud televiisori vaatamisele. Jooksis film «Granaatkäevõru». Filmi lõppedes pöördus Krista ema poole: «Ema, kas sa armastad isa? Kas sa oled ainult teda armastanud? Kas armastus ja meeldivus on sama?» Need küsimused tabasid ema pisut ootamatult. Oli ju tema arvates Krista veel laps, kellel niisuguseid probleeme, vähemalt ema arvates, poleks pidanud olema. Ja ometi tuli küsimustele vastata. Algas pikk ja usalduslik vestlus. Selle käigus selgus, et ema eest olid «töötanud» juba Krista sõbratarid ning emal tuli mitmeid väärseisukohti kummutada. Korduvalt püüdis Krista ema katkestada. «Nii võis see olla varem! Sul on mahaäänud, iganenud vaated!» Ema tõi kannatlikult näiteid, esitas läbimõeldud seisukohti, veenas.

Just murdeas hakkab laps mõistma moraalinormide olemust. Noored hakkavad aimama, et kõlbelised seadused on suhtelised, et paljud neist on sündinud ja kehtivad ainult teatud tingimustes. Koos sellise arusaamisega kasvab ka iseseisvus ja vastutustunne. Noor mõistab, et otsustamine ja teostamine sõltub paljude küsimuste puhul temast endast, tema sisemisest veendumusest. Nooruk tunneb, et teatud olukorras peab ta käituma just nii ja mitte teisiti. Normide relatiivsuse tunnetamine ja iseseisvumine sunnivad noorukeid järele mõtlema oma käitu-

mise põhjuste üle. Nii analüüsitakse oma tegevuse motiive, kaalutakse poolt ja vastu argumente, hinnatakse ennast oma ja ümbruse mõõdupuuga. See toob kaasa enesekasvatuse. Murdeealine hakkab käituma sisemiste põhimõtete järgi, tegutsema teadlikult, seest väljapoole. Tal on juba jõudu vastu panna välistele negatiivsetele mõjudele. Ta hakkab vähem sõltuma olukordadest ning muutub tõeliselt iseseisvaks. Sellel on aga moraalse arengu ja järelikult ka seksuaalse kasvatuse seisukohalt väga suur tähtsus.

Millistele selles vanuses noorte küsimustele peame vastama? Krista vestlus emaga tõstatas neist juba osa. Ta tahtis teada saada, mis on armastus. Ega sellele küsimusele olegi nii kerge vastata, sest ühte kokkusurutud definitsiooni pole seda suudetud siiani suruda. J. W. Goethe väitis: «Kui te seda ei ole tundnud, siis ei suuda te seda mõista!» Tõeline armastus on sügavalt isikupärane tundmus, mis kätkeb endas ennastsalgavust ja valmisolekut ohverdada kõik armastatud inimese heaks. Armastusse kuulub usaldus, truudus, teineteise sügav mõistmine, teisest lugupidamine, seltsimehelikkus, kohustus- ja vastutustunne, mure teise pärast, soov rõõmu valmistada. Armastuse alus on bioloogiline, sugunäärmete hormoonide toime, kuigi seksuaalne külg ei ole armastussuhetes peamine ega ainukene. Juba nelja-viieteistkümneaastased tüdrukud on suutelised mõistma, et armastus on suur ja sügav tundmus, mida mitte mingil juhul ei tohi vahetada peenrahaks, mida mingil puhul ei tohi labastada. Räägime tütarlastele sellestki, et selle tunde sügavalt läbielamiseks on vaja küpsust. Ammugi ei kuulu sellesse ikka seksuaalsed tõsivahekorrad. Selleks ei ole tütarlapsed veel kaugeleki küpsed, iga varajane andumine toob endaga aga paratamatult kaasa rea ränki komplikatsioone. Intiimvahekord võib toimuda ainult siis, kui ollakse valmis emaks saama, last sünnitama ja kasvatama.

Just seepärast tulebki tütarlastele selles vanuses kõnelda häbelikkusest ja tütarlaste eneseväarikusest. Häbelikkuse kasvatamine algas varases lapsepõlves. Juba sel ajal tegime lastele selgeks, et teatud teod, sõnad, tegevused on sobimatud. Järk-järgult süvendasime seda tunnet, nii et nad oskasid eraldada inetu, toore, labase ilusast, väärtuslikust, puhtast. Juba lapsed õppisid mõistma, et «hea toon» ei luba nimetada teatud kehaosi või toimin-

guid, juhtida neile tähelepanu. Õigesti ütleb A. Makarenko, et seksuaalküsimust ei või muuta nii igapäevaseks, et sellest võib kõnelda nagu kompotist. Varakult arendatud häbelikkus on suureks pidurdavaks jõuks, mis väldib suhete labastamist või muutumist tooreiks ning loob eeldused tõeliselt hingestatud armastustunnete kujunemiseks omal ajal.

Tüdrukutele tuleb rääkida sellest, et nemad valivad endale kaaslasi, nemad määravad ära, mis laadi vahekorrad tekivad. On ju naine läbi sajandite olnud see, kes määras, milliseks kujuneb suhtlemise laad.

Tüdrukutele tuleb rääkida ka sellest, et nad ei tohiks endale lubada vääritud käitumist. Ei tohiks lubada poistel end käperdada, ei tohiks andestada poiste inetuid repliike ega labaseid sõnu, igale kojusaatmisele ei tohiks järgneda suudlust, sest ei või ega tohi asetada võrdusmärki käepigistuse ja suudluse vahele.

Küllap tuleks juba nüüd kõnelda tütarlastele ka sugupoolte erinevustest suhtumises armastusse. Tütarlaste seksuaalsus nii murdeea lõpus kui ka hilisemal perioodil on vähe diferentseeritud, nende huvi vastassugupoole vastu on üldine. Nad püüavad tõmmata endale tähelepanu ja panna poisse endaga tegelema. Seejuures kasutavad tütarlapsed sageli vaistlikult tajutud võtteid (liigutusi, miimikat, riietust jne.). Nad ei oska ise hinnata nende mõju ega või ette kujutada, milliseid ägedaid ja ootamatuid reageeringuid see võib poiste juures esile kutsuda. Poistele mõjuvad õrnused palju enam stimuleerivalt kui tütarlastele, kuna mehelik seksuaalsus on juba küpsemisperioodil seotud seksuaalsete vajaduste rahuldamisega. Poiste seksuaalsed kogemused võivad olla enam puhtfüüsilised, ilma suuremate hingeliste elamusteta, kuna meestel üksikud psüühilised ja füsioloogilised protsessid ei ole nii läbi põimunud. Mehelik seksuaalsus on üldiselt kergemini äratav ja vallanduv. Nii võib õrnuste vahetamine poiste arvates olla kutseks «kaugemale». Mida enam naudib tütarlaps õrnusi, seda erutatumaks muutub poiss. Tütarlapsed peaksid seda erinevust teadma, et nad poisse tahtmatult ei ärritaks ega viiks suhteid nii kaugele, et neile hiljem tundub sobimatu keelduda.

Poistes tuleb kasvatada hoidvat ja mõistvat suhtumist tütarlastesse. Kui õigel ajal ei äratata mehelikku õilsuse ja austamise tunnet naiste vastu, kasvab noormehesest egoist

ja labane inimene. Kuna murdeas poisid oma «mehisust» püüavad näidata rõveduste kõnelemisega, labasustega, siis tuleb neile selgeks teha, et on lubamatu nii ropendamine kui ka räpane klatš naiste kohta, räägitagu seda kas või ainult meeste omavahelises seltskonnas. Vastutustunde kasvatamine, enesepidurdamisõskuse kujundamine peaksid leidma nüüd kesksel tähelepanu.

Kuna poistes kujunev seksuaalsus tekitab paratamatut pinget, on väga oluline nii iga noore enda kui ühiskonna seisukohalt, et nad õpiksid oma tunge valitsema ja suunama. Kui kasvatajad aitavad tekkinud energiat suunata kõrgete eesmärkide saavutamisele, uutele huvitavatele tegevusaladele, sportimisele, siis saavad noormehed oma vasttekinud tungidega hoopis hõlpsamini hakkama. Noorukid, kellel eesmärke pole ja kelle vaba aeg möödub sihitus logelemises, on hoopis halvemas olukorras.

Noored ootavad meilt selgitust, miks nii või teisiti tuleb toimida. Tõestuseks tuleks tuua näiteid elust, rääkida, kuidas moraalireeglite rikkumine kahjustab noort ennast ja ühiskonda. Esitades noortele nõudmisi: ei tohi suitsetada, ei tohi «labrakatest» osa võtta, ei tohi hilisõhtutel hulkuda jne., peame motiveerima, miks seda ei tohi teha. Püüame neile selgeks teha seda, et läbielatu jätab oma jälje igasse inimesse, mõjutab suhtumist, hinnanguid, vajutab omapoolse pitseri kogu inimesele. On ju meie närvisüsteem väga plastiline ja iga elamus jätab sellesse jälje, mis kaob alles närvirakkude hävimisega, s. o. surmaga. Ükski läbielatud mulje ei möödu mõjuta. Sellepärast ei olegi ükskõik, millega noor inimene oma hingeelu täidab, milliseid muljeid vastu võtab. Inetute asjade nägemine, räpaste mõtete mõtlemine, jõhker käitumine, häbelikkuse ja tagasihoidlikkuse puudumine suhtlemises vastassugupoolega — kõik see madaldab isiksust ja surub paratamatult sellele oma pitseri.

Moraalsed veendumused avalduvad tegudes. Noortel peab olema võimalus oma veendumusi rakendada, ületada kiusatusi, õppida keelduma. Küllap peaksime rääkima sellestki, kuidas nad peaksid õppima «ei» ütleva. Kui tütarlapsel või poisil on keeldumiseks tõsine või lõbus argument valmis, on kergem kaaslastele ära öelda. Hetkelisest lõbust on kergem loobuda siis, kui noor tegeleb enesekasvatusega ja mõistab, et ta järeleandmist hiljem kahetseb.

Ja ikkagi! Niipea kui murdealine märkab vastuolu

sõnade ja tegude vahel, juhindub ta tegudest. Elunähtused, noori ümbritsev keskkond kasvatab rohkem kui sõnad. Seetõttu avaldab perekond puberteedieas erilist mõju. Suhtub isa hellusega emasse, ema mõistvalt ja abistavalt isasse, ei jää see noorele märkamatuks. Ja vastupidi, kui abikaasade vahel on tülid, kui vanematel või ühel neist on vahekorrad väljaspool perekonda, jätab see sügava jälje nooresse, purustab tema ideaalid abielu suhtes. Nii nägi 12-aastane Taimi, kuidas ühel vana-aasta õhtul isa, kes oli korduvalt viinaklaasi põhjani kummutanud, tõmbas sülle enda kõrval istuva naise ja suudles teda. Taimi ema suudles «vastutasuks» oma lauakaaslast. See tekitas tütarlapses suure vastumeelsuse mõlema vanema vastu ja sügava kahtluse abielu kui niisuguse suhtes üldse.

Reinu isa, kes oma abikaasat korduvalt oli petnud, kõneles pojale «puhtalt elamise» vajadusest ja sellestki, et ei tohi tütarlastele meelehärmi valmistada. Poiss löikas isa jutu läbi sõnadega: «Miks sina mulle sellest räägid? Aga kuidas sa ise oled elanud ja kui palju ema kannatama pannud oma vahekordadega!»

Mihkliga oli seitsmendas klassis palju pahandusi. Ta oli eriti õel tüdrukute vastu, tegi neile haiget, solvas neid. Usaldavas vestluses väitis ta: «Ma ei salli oma isa. Kõik teavad, et ta ema petab. Nüüd on tal pikemat aega armukeseks blond Aino. Ja seetõttu vihkan ma kõiki tüdrukuid. Olen sihilikult nende vastu halb, kiusan neid, nagu oskan.»

Ka perekonna avarad vaimsed ja ühiskondlikud huvid ei jää noorele märkamatuks. Isa-ema vaated, nende poolt tunnustatud väärtused, vestlused, nende hinnangud sugudevaheliste suhete kohta kujundavad noore kõlbelist palet. Kodudes, kus kõneldakse siivutult nendest küsimustest, kus vestluste keskpunktis on sugupoolte vahekorrad (kes kellega «käib», kellel on abiellumisega «kiire» jne.), võivad lastel tekkida väärad seisukohad ja täiesti moonutatud ellusuhtumine. See võib soodustada varajastesse seksuaalvahekordadesse astumist.

Eriti rängalt elatakse selles vanuses üle vanemate lahkuminek. Kaotab see ju kodusoojuse ega luba ka emal, kelle enda mured on ahistavad, vajalikul määral lävida tütre ja pojaga. Lõhutud, ent ka moraalselt laostatud kodudes puudub eriti tütarlastel kaitstusetunne, mida vajab iga laps. Osa tüdrukuid, kes ei leia kodus armastust,

hoidmist, mõistmist, hakkavad seda murdeas otsima tänavalt. Nad püüavad poisse endaga siduda, et keegi neist hooliks, neile kompenseeriks helluse ja armastuse vajakajäämise kodus, ning satuvad siis nii mõnigi kord ebaõigele teele.

Ohud, mis võivad saatuslikuks saada

Kasvatuslikult on see vanuseaste kõige komplitseeritum just seetõttu, et peibutab nii palju uut, mida ei suudeta õieti hinnata, mis oma uudsusega võib, ja nüüd võidakse teha kogu hilisemat elu mõjustavaid eksisamme. Vaatame neist mõningaid.

VARAJASED SEKSUAALSED VAHEKORRAD

Nagu näitavad uurimisandmed, satuvad tänapäeval mitmesuguste asjaolude tõttu mõningad noored juba 13—14-aastaselt seksuaalsetesse tõsivahekordadesse. Põhjused on väga mitmelahsed, nagu uudishimu, tahtmine välja paista, halvad eeskujud, alkohol, vägistamine jne. Esimesed seksuaalsed vahekorrad leiavad vanemate äraolekul aset enamasti korterites, eemal asuvates garaazides, väljasõitude puhul autodes ja küünides. Nimetatud perioodil esineb osa noorte juures väärarvamust, nagu vajataks seksuaalvahekordi küpsuseni jõudmiseks. Osa noorukeid peab aktiivse suguelu algust kõige tähtsamaks täiskasvanuks saamise tõendiks, see on oluline enesejaatamise vahend.

Varajased seksuaalsed vahekorrad, nagu näitavad prof. H. Grasseli (Saksa DV) uurimused, on eriti ohtlikud tütarlastele. Tütarlaps peab esimese seksuaalse tõsivahekorra ajaks olema nii psüühiliselt kui ka moraalselt arenenud, ta peab olema suuteline oma elamusi läbi töötama. Selleni ei jõuta tavaliselt enne 18.—20. eluaastat. On tütarlaps aga liiga noor, siis muutuvad seksuaalelu küsimused sageli elamuste ja tegevuse tsentrumiks, millele kõik teised vajadused allutatakse. Murdeas toimunud varajaste seksuaalsete vahekordade toimel võib väärastuda kogu tütarlapse areng. Ei ole ju tüdruk selles vanuses küps tõeliselt armastama, ent intiimvahekord armastuseta laostab partnereid. Inimlikus seksuaalsuses on

armastus juhtiv tunne, tunne, mis inimest loomast eraldab. Kui see puudub, võib tütarlaps omandada moonutatud, virila suhtumise neisse vahekordadesse üldse ja muutuda labaseks, rikutud inimeseks. Ta kaotab huvi õppimise, ent ka kõige muu vastu. Teda hakkavad köitma ainult mehed ja suhted nendega. Mõnigi suhteliselt noor, aga «kogemustega» tütarlaps võib muutuda aktiivseks ja väljakutsuvaks igas vanuses meeste suhtes. Kasvatustlikust seisukohast on niisugused tüdrukud äärmiselt raske probleem.

Sellisele ohtlikule teele asuvad tütarlapsed sageli vanemate, «kogenumate» kaaslaste mõjustusel, kes tekitavad oma juttudega seksuaalset uudishimu, mis eriti sobiva pinnase leiab sel puhul, kui koolis ja kodus neid küsimusi asjalikult, teaduslikult ei ole käsitletud, kui immuunsus n.-ö. puudub.

VÕTA ÜKS NAPS!

Kergemeelsetele seksuaalsetele vahekordadele sillutab teed alkoholi kasutamine. Alkohol nagu iga teinegi narkootikum mõjub halvavalt kõige hilisemalt arenenud inimorganismi osale — peaju suurte poolkerade koorele. Viimasega on seotud inimese teadvus, vastutustunne, kriitikavõime nii enda kui ka teise suhtes, moraalsus. Alkoholi toimel nõrgeneb ajukoore pidurdav toime ja koorealused vabanevad järk-järgult kontrollist. Sellega antakse vaba voli instinktidele, tungidele. Alkohol vallandab kõik pidurid, lammutab seisukohad, mis noorel kasvatuse mõjul on jõudnud kujuneda. Alkoholi mõjul sooritatakse kuritegusid, mida hiljem kibedalt kahetsetakse ja mille eest tuleb karistustki kanda.

Neli viieteistkümneaastast noorukit pidasid sünnipäeva. «Hoolitsevad» vanemad olid muretsenud lauale alkohoolseidki jooke, sest kuidas siis muidu tervist juua! Sünnipäevakülalised töid kingituseks «kolmetärnilisi» lisaks. Koduteel märkasid poisid hilisõhtusest vahetusest töölt tulevat tütarlast. Üks poistest tegi ettepaneku tüdruk kinni pidada. Seda tehtigi ja alkoholi mõju all olevad poisid tahtsid tütarlast vägistada. Ainult tänu õigeaegsele abile õnnestus tüdrukul pääseda.

Neljateistkümneaastane Marge, kes väga tahtis olla täiskasvanu, läks peole. Ta tantsis korduvalt noormehega, kes

kutsus ta oma lauda ja oli eriti hoolas tütarlast kostitama likööri ja hiljem kangemagi kraamiga. Kui tüdruk oli täiesti purjus, vägistas mees ta pargipingil. Marge ei mäletanud toimunust midagi, ainult katkikäristatud riided, vereplekid ja hilisem arstlik ülevaatus tõi asjasse selguse.

Need ja paljud teised juhtumid näitavad veenvalt, kui ohtlik on alkohol noortele. Tuleb lisada veel sedagi, et alkohol soodustab noorte hulgas suguhaiguste levikut.

Varakult alkoholi kasutanud noored harjuvad sellega kiiresti ning osal neist kujuneb juba 20-aastaselt krooniline alkoholism. Teine osa neist muutub juhuhoodikuiks, kes teevad õnnetuks naise ja hiljem lapsedki. Alkoholikute lapsed kannatavad sageli mitmesuguste defektide all, sest alkohol kahjustab sugurakke, mis võib kaasa tuua loote hukkumise või lapse füüsilise ja vaimse ebardikkuse. Joodikute lapsed sünnivad sageli enneaegsetena, nõrkadena, langetõbistena, halvasti arenenutena. Esineb nurisünnitust. Kõige selle tõttu on nende laste organismi vastupanuvõime nõrgem kui alkoholi kuritarvitusest vabade vanemate lastel. Eriti kergesti nakatuvad nad mitmesugustesse haigustesse. Vanemate alkoholismiga seostavad arstid ka siseorganite patoloogilisi seisundeid, nagu äge hepatiit, neerude tsirroos jt. Vanemate alkoholism loob eelsoodumuse sellistele rasketele psüühilistele haigustele nagu epilepsia, skisofreenia, nõrgamõistuslikkus jt., kõnelemata kergematest närvisüsteemi häiretest.

Kas kodudes mõeldakse sellele, kui mingil tähtpäeval ka lapsele ulatatakse klaas ja julgustatakse teda jooma? Paljud noored suhtuvad alkoholi pruukimisse kui seltskondlikku kohustusse, neil tekib arvamused, et lõbusus ja alkohol on seotud, et sõprade ringis tulebki hea tuju saavutada klaasi tõstmisega. Juba asjaolu, et praalitakse sellega, kui palju keegi kannab, on kasvatuslikult väär. On naeruväärne kelkida narkootiliste ainete talumise ulatusega. Ei kiitle ju keegi valuvaigistavate tablettide kasutamiselega.

ONANISM JA VÕITLUS SELLEGA

Puberteediperioodil täheldatakse paljude poiste juures onanismi. Uurijate arvates 80—90% poistest on sellega lühemat või pikemat aega tegelnud. Tütarlaste juures on see negatiivne harjumus tunduvalt vähem levinud. Vanemad koolikaaslased õpetavad seda tihtipeale noorematele,

ent nii mõnigi kord jõutakse selleni päris juhuslikult. Onanismi kujunemist soodustab ka unerežiimi rikkumine, voodis vedelemine, mis seostub erootilise iseloomuga stseenide kujutlemisega.

Valdaval enamikul juhtudel saadakse onanismist mõne aja pärast üle, ent osale murdeeaalistest muutub see tegevuseks, mida korratakse iga päev või mitugi korda päevas, ja siis tuleb tõsiselt kaaluda, kuidas sellest harjumusest vabaneda. Sel puhul tekib oht onanismi kui halva harjumuse fikseerimiseks, mis võib viia seksuaalsetele kõrvalekaldumistele hilisemas elus. Nimelt ei ole puberteedieas seksuaalne tung veel otse teisele sugupoolele suunatud, selle väärustumisel võib ta muutuda suunatuks oma sugupoolele, s. o. luua eeldusi homoseksualismi kujunemiseks.

Onanism toob endaga kaasa organismi kurnatuse, väsimuse, norutunde, õppimistahte languse. Meeleolu muutub rõhutuks, areneb süü- ja alaväärsustunne, ärritatavus suureneb. Kujuneb liialdatud huvi suguelu küsimuste vastu.

Kuidas noori aidata, et nad sellest pahest üle saaksid? Kui isa on oma pojale autoriteediks, peab ta pojaga kõnelema ja taktiliselt nõu andma. Eelkõige tuleks teda vabastada hirmust onanismi tagajärjel haigestuda, sest siiani hirmutatakse noori kõige kohutavamate hädadega, mis pidavat olema selle pahe resultaadiks. Ei tohi öelda, et onanismile on võimalik korrapealt lõppu teha, kuna tagasilanguse puhul on oma jõuetuse äratundmine veelgi traumeerivam. Noorukis tuleb katsuda tekitada huvi teaduse, tehnika, kunsti jne. valdkonnas. Samuti on vaja tegevust, mis valmistaks rõõmu ja võimaldaks saavutada edu. Ohustatud on eriti need noored, kes sirguvad rõõmutus, rusuvas miljöös. Küllap peaks päevarežiimi probleemidelegi tähelepanu pöörama. Nii peaks poiss tõustes ja magama heites end külma veega pesema, magama mitte liiga soojalt kaetuna. Sportimine toob kaasa terve väsimuse ja võimaldab kiiremini uinuda. Spordi kaudu õpivad noorukid ennast paremini valitsema. See kõrvalefekt hõlbustab vastupanu onanismile. Ja lõpuks tuleb noori julgustada enesevalitsemisele. Võitlus onanismiga on sageli küllalt pikk heitlus, milles tagasilangused on vältimatud. Tuleb noortele sedagi öelda, et seksuaalsetest mõtetest on võimalik pääseda, kui kontsentreeritult hakata mõtlema hoopis muudele küsimustele.

ESIMENE ARMASTUS

Vanemas koolieas (16.—18. aastani) ületavad noored täiskasvanu ja lapse vaheastme, mis murdeele nii iseloomulik oli. Psüühika tasakaalustub, avardub elukogemuste hulk, tekib asjalikum suhtumine probleemidesse. Enam ei olda nii impulsiivsed. Ei lahendata küsimusi must-valge tehnikas. Oma füüsilise jõu ja meeldivuse tunnetamine mõjutab enesekindluse, julguse ja elurõõmu kujunemist. Tekkiva tõsiduse, asjalikkuse ning põhjalikkuse kõrval domineerib nooruki tundeelus optimism. Seda iga on nimetatud ka filosoofiliseks eaks. Noored püüavad elu mõista, elu lahti mõtestada, mõista ajavaimu, otsida elumõtet. Kujuneb välja maailmavaade, seatakse elueesmärke. Lapsed muutuvad «mõistlikumaks» ja me laseme neil paljusid probleeme ise lahendada, avardame järk-järgult nende vabadust. Ümbritsevas keskkonnas suhtutakse neisse juba kui täiskasvanutesse, tööl kui kolleegidesse. Noored eeldavad, et neid võetakse tõsiselt ja nendega argumenteeritult ning kaalukalt kõneldakse. Nad ei talu, et neid kantseldatakse, liialt hooldatakse. Ent veel ei ole nad täiskasvanud ning vajavad mõistlikku nõuannet ja abi paljudes küsimustes. Noorte soovide täitmisel tuleb valikuga suhtuda, nende elustandardi järsk tõstmine ainult kahjustab nende arengut. Mootorratta, auto, suvila jne. kasutamine toob kaasa aina suuremate nõudmiste esitamise ning soovi ennast iga hinna eest ja alati maksma panna. 16—18-aastaste noorte elustandard peab esmajoonel sõltuma nende endi saavutustest nii õpinguis kui ka töös. Nad peavad andma oma osa, kui nad teenivad, perekonna kassasse, et neil kujuneks õige suhtumine ja hoiak kaasinimestesse, et nad ei oleks enam mitte ainult saajad, vaid ka andjad. Elustandardi üldine tõus kaasajal kipub tooma osa noorte juures muutuse ellusuhtumises, mida Villem Gross nimetas asjastumiseks. Asiste inimeste kasvatamine toob kaasa pideva nõudmiste suurenemise. Sellise mentaliteediga tütarlaps vaevalt läheb noormehega merd kuulama või tähti imetlema. Ta seisab pigem tundide viisi kohviku või restorani ukse taga ja lepib nende tähtedega, mida kelner lauale toob. Siin kogu oht seisnebki! Kohvikus istuda ja restoranis käia jõuab vanaduseni, ent linnulaulu kuulamiseks ning kuu ja tähtede vaatamiseks kahekesi on just see aeg kõige sobivam.

Kuue-seitsmeteistkümneaastaselt kaob täielikult halvustav ja üleolev suhtumine vastassugupoolesse. Suureneb huvi teise soo esindajate vastu, intiimsuhete sfääri vastu tervikuna. Tekib huvi ühisteks ettevõtmisteks, nagu kohviõhtute organiseerimine, ühine matkamine, ühised huvialaringid jpm., mis õigustab ning võimaldab üksteise seltsis olla, paremini üksteist tundma õppida. Sõprustunne, mis noormeest ja neidu teineteisega seob, on kvalitatiivselt teine, võrreldes murdeega, suurem oma nõudlikkuse poolest sõbra ja sõpruse vastu. Vanemad ei saa sõbra valikust enam osa võtta. Oleks kasvatuslikult isegi vääri, kui püütakse tõkestada noorte omavahelist suhtlemist. Noorte sõpruses on palju positiivseid momente. Noored õpivad niiviisi teist sugupoolt paremini tundma ja hindama. Kui tütarlast alati noormeeste seltskonnast eemale hoitakse, teda igal sammul jälgitakse, siis ei harjugi ta noormehes nägema eelkõige inimest, kolleegi, seltsimeest. Elukogemused õpetavad, et just teisest sugupoolst liialt eraldatud neid võivad rängalt eksida, leides isegi tühistes noormeestes vastupandamatut külgetõmbejõudu.

Tunnetest toonitatud sõprussuhted kasvatavad aga vastutustunnet, innustavad kaaslastki tööks ja õpinguteks.

On aga sõpruse mõju tõesti negatiivne, tuleb leida teid selle lõpetamiseks. See on ränk ülesanne. Rahulik, hästi põhjendatud vestlus peaks andma noorele tõuke oma sõpruse üle järelemõtlemiseks, selle hindamiseks ja siis otsuse langetamiseks. Kui me oma varasema kasvatus tulemusena oleme aidanud inimestesse suhtumises õigeid väärtusnõudeid kujundada, peaks seegi soodustama õiget sõprade valikut.

Aga kui see on armastus?

Kümnendas klassis õppiv Reesi tuli koolist koju. Ootamatult embas ta ema ja pihtis: «Emakene, kui sa teaksid, kui õnnelik ma olen. Kogu maailm on muutunud kauniks, inimesed headeks. Ma olen vist armunud. Ootan nii homset, et taas näha Reinu.» Et Reesi armunud oli, võis aimata kogu ta olemusest. Armastus andis omalaadse elevuse ta näole, kerguse ja ilu kõigile liigutustele. Reesi lausa säras. Reesi ja Reinu sõprusest kujuneski armastus. Tavaliselt

elatakse esimene armastus üle vanemas koolieas. Nooruk hakkab mõistma, et teine inimene tähendab talle erakordselt palju, temaga tahetakse koos olla, kõik mured ja rõõmud jagada. Vanemas koolieas esineb nii tõelist kui ekslikku arvamust, et teised, s. o. isad-emad, noorukit ei mõista ning otsitakse kaaslast, kes seda suudaks teha. Noorusearmastus on oma põhiolemuselt terve tunne, mis toob uue ilu koolisõprusse, kutsub noortes esile püüde oma negatiivsetest iseloomujoontest üle saada, tahet muutuda paremaks. Ta toob kaasa suure õnnetunde. Kõik muutub heaks, raskusedki hõlpsasti ületatavateks. Mida kõike ei tehtaks, et valmistada armastatule rõõmu, hoida teda ebamugavuste eest, kaitsta pahanduste vastu!

Sellealiste noorte vahekorrad kas samavanuste või vanemate partneritega on märgistatud erootilise poolehoidu ja seksuaalse igatsusega. Arvamus, et esimesed partnerite vahekorrad on liigutavalt naiivsed, «süütud» või et nad on omalaadne seltskondlik mäng, on enesepete. Tõsi, seksuaalsus, ka poiste juures, on veel võrdlemisi peidetud ning isegi muidu küünilised või küünilisust teesklevad noored on üsna häbelikud veel nii kõnes kui ka käitumises. Kerge füüsiline puudutus annab juba tugeva ja kauakestva elamuse. Noorusearmastus on midagi jumaldamise taolist, mis mõtteski ei lasku «pühadust rüvetavate» instinktideni. See on nii ka neil noormeestel, kellel on juba seksuaalseid kogemusi ja kes kõigesse suhtuvad küüniliselt: tütarlaps, keda ta armastab, on erand. Kasvatuse huvides oleks soovitatav, et armastuse süütuse ja selguse aste püsiks võimalikult kaua. Selle iga lüheneb aga paratamatult tuttavlikkuse suurenemise, pikaajalise ja sagedase koosolemise tagajärjel. Noorusearmastuse, puhta, sügava sõbrustunde kestmist soodustab vanemate mõistev suhtumine sellesse. Kahjuks ei ole see alati nii!

Ene, kes sai hiljuti 16-aastaseks, sõbrustab oma treeningukaaslasega. Noormees saatis tütarlast treeningu lõppedes koju ja siis jäadi veel mõneks ajaks vestlema. Ühel õhtul märkas aga isa aknast noori. Ta kargas püsti, jooksis välja, andis tütrele kõrvakiilu ja käratas: «Et ma sind enam ei tabaks!» Ene oli südame põhjani solvunud ja hoolitses sõna-sõnalt selle eest, et isa teda enam ei tabaks.

Maire ja Aleks käisid 1. klassist alates koos koolis. Nüüd on nad juba jõudnud 10. klassi ja lapsepõlvesõprusele on lisandunud lembetunne, mis avaldub ühiste ettevõtmiste

näol, selles, et Aleks Mairet kõikjal abistab, tantsupeol alati Maire partneriks on. Mõlemad noored tunnevad üksi olles teisest puudust. Ühel päeval rääkis aga keelepeksuhimuline naaber Maire emale, kuidas Maire ja Aleks talle linnas käsikäes vastu tulid. Ema oli pahane. Vaevalt oli tütarlaps koolist tagasi jõudnud, kui puhkes torm. «Kuidas sa julged! Sa häbistad meie perekonda, kõndides päise päeva ajal poisiga käsikäes.» Maire tunneb ülekohtu ema sõnades ja sulgub trotslikku vaikimisse. Usalduslikku vahekorda emaga on tekkinud sügav mõra.

Helle ja Einari vahel on sügava sümpaatia peenekoelised lõngad. Helle püüdis sellest emale rääkida. «Mind see ei huvita. Sa oled küllalt suur, et oma asjadega ise hakkama saada. Nagunii möödub sul see tuhin üsna varsti,» lõikas ema Helle sõnad läbi. Eks siis Helle püüdis ise «hakkama saada». Ja pole midagi imestada, et ta oma sõpra veelgi enam kiindus, oli see ju talle ainsaks inimeseks, kellelt ta mõistmist ja poolehoidu arvas leidvat.

Niisiis — osa vanemaid arvab, et karmi keeluga tuleks sellele «enneaegsele» ja «kahjulikule armumisele» lõpp teha. «Et ma sind enam ei näeks selle tütarlapsega!», «Et see poiss oma jalga siiakanti enam ei tooks!» on sagedased reageeringud. Teised vanemad hakkavad noori jälgima, pilkama, teevad ponnistusi «lubamatute suhete katkestamiseks», kolmandad on omamoodi delikaatsed, jäävad noori haaranud elamuste suhtes ükskõikseks.

Vanemate sellelaadiliste suhtumiste puhul võivad noored kodust võõrduda, muutuda närvilisteks. Nad püüavad end varjata täiskasvanute eest. Kohtumisi hakatakse korraldama salajastes kohtades, mis kahjustab noori moraalselt, võtab nende elamustelt ülluse. Vanemad ei näe sageli oma elukogemuste põhjal meelsasti noorte vahekordi ning püüavad noori selgesõnaliselt keelata või siis kujutavad suhtlemist teise sugupoolega nii suurte ohtudega seotuna, et noored hirmu ajal ise sellest hoiduksid. Ent ei ole võimalik keelustada suhtlemist teise sugupoolega. See ei õnnestu, kuidas seda ka ei taotletaks. Keeld toob kaasa ainult kaugenemise vanematest ning püüde oma armastust igati varjata, selle nimel kas või valetades. Kui mõni noor selliseid keelde arvestab ja peab igasugust suhtlemist vastassugupoolega taunitavaks ning ohtudega seostatuks, siis on kasvatajad tütrele või pojale isegi kahju teinud. Nad on istutanud temasse vildakat, noort inimest närvastavat

suhtumist, takistanud vajalike kogemuste ja tundmuste õmandamist ning raskendanud sobivate käitumisviiside väljakujunemist õigel ajal.

Kuidas toimida? Märkame, et meie poja või tütre esimesed kohtumised toimuvad kuskil tänavanurgal, pargis, kaupluses, kus partnerit oodatakse, et kohe kaduda, kui silmapiirile ilmuvad vanemad. Peaksime sel puhul küsima, miks nad ennast peidavad, miks nad pelgavad kohtumist meiega. Arukas ema teeb nüüd tütarlapsele ettepaneku kutsuda noormees külla. Tõsi, esimene külaskäik nõuab eneseületamist mõlemalt poolt. Ent nüüd on võimalik noormehega vestelda, tema huvialasid tundma õppida, noormeest ennastki täpselt jälgida. Vanemad ei tohiks vestlust monopoliseerida, nii et tütar või poeg tunneks ennast kõrvale tõrjutuna. Las jääb noortele aega peamiselt omavaheliseks jutuajamiseks.

Pärast esimest väisangut avaldame lastele ülimalt delikaatselt oma arvamust kutsutu kohta. Oma inimesetundmise alusel teame, et välimus ei mängi otsustavat rolli. Mõnigi silmapaistvalt kaunis tütarlaps võib endast tegelikult kujutada «ümmargust nulli» ja oma rõivastuselt veider poiss võib olla siiski armastusväärne, tark ning arukas. Kui meie esimene mulje ka täiesti negatiivne on, siis võime vaid diskreetselt tähelepanu juhtida joontele, mis meile on vastuvõtmatud ja mis võiks ohustada ka meie last. Mingil juhul ei tohi aga solvata ega rünnata noori, mis seab nad vaid kaitseseisundisse.

Peeter kutsus külla klassiõe Riina. Hoolega kraamis ta tuba, tõi kimbu urbi, ostis küpsiseid. Peetri ema ironiseeris poisi elevust ja korraarmastust. Kui Riina oli kohale jõudnud, võttis teda vastu külm, ebaõdus õhkkond teiste perekonnaliikmete poolt, millele tütarlaps reageeris äärmiseks sõnadega: «See oli esimene ja viimane kord, kui ma sinu juurde tulin.» Vaevalt oli üks Riina järel sulgunud, kui Peetrit tabas torgete ja pilgete laviin. Palju kisalisi sõnu öeldi ka Riina kohta. Eriti irooniline oli ema. Puhas tunne, mida poiss vaevalt ise julges endale tunnistada, tehti naeruks. Peeter kasvas, on nüüd ise isa, ent vahekord emaga on sellest sündmusest alates ebaterve.

Tundlik poiss või tüdruk loeb ise mõndagi välja vanemate käitumisest, sõnu pole alati vajagi.

Toivole meeldis Ireen. Ta otsustas teda külla kutsuda mere ääres asuvasse suvilasse. Sõbralikult, külalislahkelt

võeti neiu vastu. Ireen oli lobisemishimuline, kerge-
meelne, eelkõige oma välimusele mõtlev neiu. Jutuajami-
sel rääkis ta, et sõlmis sõpruse kaupluses töötava noorme-
hega, et see muretseks talle «leti alt» kõige moodsamaid
rõivastusesemeid. Toivo ema jäi mõttesse, küllap muutus
pisut tõsisemaks ta näoilmeги. Edasi kiitis Ireen äärmiselt
tühist filmi ja nüüd kortsutas kulmu vanem vend. Tütarlapse
lahkudes valmistus Toivo kaitseks, ent keegi ei rün-
nanud. Kõik vaikisid. Toivo teadis, mis nad mõtleavad, ja
mõtleva ja vaagima hakkas ka tema.

Partneri valiku puhul on mõttetut ka oma maitset peale
suruda: «Vaata, see oleks juba tütarlaps sinu jaoks» või
«Kuidas sulle küll võib meeldida Vaike?» Noortele endi-
legi pole algul selge, kuidas neile see või teine meeldib.
Noorele inimesele mõjub teine noor inimene hoopis teisiti
kui täiskasvanutele. Oli see ju nii ka ajal, kui meie noo-
red olime! Ja lembeelamus ei lase ennast kunagi planee-
rida või dirigeerida, seda näitavad sajandite kogemused.

Noorte omavahelist sõprust ja armastust ei saa ega tule
keelata, kuid noort tuleb selleks ette valmistada. Noortele
on vaja eelkõige selgitada, et suhtlemisel teise sugupoo-
lega ei tohi partneri tunnetega iialgi mängida. On vaja
selgeks teha vastutustunde ulatus, mida sellised vahekor-
rad endaga kaasa toovad. Nende probleemide kauaaegne
uurija R. Neubert (Saksa DV) ütlebki: «Igaüks on kõigi ja
kõik igäühe eest vastutavad. Meie nõuame ja tahame, et
lapsed selle vastutuse üle võtaksid. Noored inimesed ei pea
pelgama vastastikku teineteise köitmist, aga nad peavad
teadma, et see toob kaasa vastutuse.»

Miks vanemaid häirib noorte armastus?

Valdav enamik vanemaid on häiritud, mures, kui nad
näevad, et laps on armunud või armastab. Miks? Küllap
teavad vanemad, et armastuses on suguintinktil oluline
koht. Mitte kõigi noorte varasem kasvatus, keskkonna
mõjud, veendumused ei ole ühesugused ja see võib viia
noori seksuaalsete tõsivahekordadeni. Juba esimeste vahe-
kordade puhul võib osa poisse suhtuda vastassugupoolesse
kui ainult oma sugutungi rahuldamise objekti. On ka nei-
dusid, kes mitmesuguste faktorite mõjul on nõus seksua-
alse vahekorraga. Leningradi uurija I. Koni andmeil oli

9⁰/₀-1 noormeestest enne 16. eluaastasse jõudmist vahekord, 16.—18. eluaastani 45⁰/₀-1, 19.—21. eluaastani 34⁰/₀-1, tütarlastel 16.—18. eluaastani 27⁰/₀-1. On püütud ka välja selgitada motiive, mis viisid esimese seksuaalvahekorran. H. Grasseli uurimuste järgi oli selleks armastus — 36,8⁰/₀ neidudest ja 29,1⁰/₀ noormeestest, uudishimu — 7,2⁰/₀ tütarlastest ja 21,2⁰/₀ noormeestest, partneri nõudmine — 8,8⁰/₀ tütarlastest ja 2,6⁰/₀ noormeestest. Tähelepanev on siin, et noormeestel on armastus mõnevõrra vähemal määral aluseks intiimvahekorra alustamiseks. Võrdlemisi suure protsendi aga annab uudishimu. See osutab vajadusele seksuaalset selgitustööd suurendada, sest selle eesmärk on just uudishimu vähendada.

Lastevanematena tuleb meil omalt poolt kõik teha, et noored ei astuks varakult suguellu. Selleks on vaja, nagu meil juba eespool juttu oli, mitte ainult füüsilist, vaid ka sotsiaalset ning moraalist küpsust. Iga niisugune vahekord võib tuua kaasa rasestumise ja lapse sünni, s. o. noored inimesed saavad vanemateks ajal, mil nad selleks veel küpsed ei ole, kui nad ei ole suutelised last toitma ja kasvatama. Noorusaeg on elukutse omandamise, õppimise aeg. Naisel katkeb lapse sünniga õppimine ligikaudu poolteiseks aastaks. Kui tütarlapse organism ei ole veel küps, siis graviidsuse tekkega katkeb ka tema kehaline areng. Tütarlapsest saab naine, ilma et ta neipõlve omapära ja ilu tundma õpikski. Seega kahjustab varajane seksuaalne vahekord eriti tõsiselt tütarlapsi. Kogu nende areng võib niiviisi suunduda valedele radadele. Tütarlapse huvid hakkavad keerlema armastuselamuste ümber. Ta lakkab õppimast ja tahab alustatud teed edasi minna, noormeest endaga siduda. Katkeb nüüd vahekord, libiseb vara seksuaalelu alustanud tütarlaps sageli teise noormehe embusse. Noored, kes ülehindavad seksuaalsuhete osatähtsust oma elus, kaotavad enese vastu lugupidamise, rääkimata sellest, et teised ta hukka mõistavad. Tavaliselt ähvardab niisugune õielt õiele lendamine inimest jäise üksindusega. Ei tohi unustada ka seda, et esimesed tugevad muljed ja tunded jätavad paljudele mälestuse, mis nende elukäiku ja käitumist mitmeti mõjustab.

Sugueluks ja selle normaalseks resultaadiks on laste sünnitamine ja kasvatamine. Soovitud rasedus ja emakasaamine on suur õnn. Vastupidi: juhuslik rasedus võib põhjustada ning valdavail juhtumitel põhjustabki noorte

tütarlaste elus palju ebameeldivusi. Lapse sünnitamiseks on vaja mitte ainult tervet ja küpset keha, vaid ka küpset mõistust, vastavat haridust, elukutset, oskust endale ise leiba teenida, elamispinda. Need nõudmised on ühtlasi ka perekonna loomise eeltingimuseks, nende olemasolu puhul osutub kooselu mehega armastuse loomulikuks lahenduseks, mis tagab õnneliku abielu, toob kaasa sõbraliku, hindava, lugupidava suhtumise kaasinimeste poolt.

Niisiis tuleks eelkõige emadel tütardele sisendada vana ja tuntud nõuande järgimist: olge tagasihoidlikud, elage mõistlikult! See tähendab, ärge astuge seksuaalsetesse vahekordadesse, vaid oodake kohtumist inimesega, keda te sügavalt armastate, kelle armastus on läbi proovitud aja poolt, kellega tahate sõlmida liidu kogu eluks.

Rõhutame veel kord, et eriti ohtlikud on varajased seksuaalvahekorrad tütarlastele, sest neil on seksuaalsus lahutamatult seotud psüühiliste elamuste ja tarvetega. Seepärast vajab naine südamesoojust, hellust, hoidmist, kaitsmist. Ainult niiviisi võib seksuaalne vahekord naist õnnelikuks teha.

Küllap püüame noortele selgeks teha sedagi, et vastupanu varajaste tungide rahuldamisele pole mitte pahe, millega inimene elus millestki ilma jääb, vaid voores, mis pakub kestvat, sügavat rahuldust kogu edaspidiseks eluks. Suguinstinkti varajane erutamine võib asetuda psüühikas domineerivale kohale, mistõttu jäävad välja arenemata kõrgemad vaimsed ja sotsiaalsed tarbed. Küpsemata psüühika, arenemata tundmused, kujunemata väärtusastmestik ei võimalda seksuaalseid elamusi vajalikult läbi töötada. Inimese käitumises ja vaadeteski saavad ülekaalu orgaanilised tarbed ning kogu ta elu on tühine, sisuvaene. Kui esimesed seksuaalsed tõsivahekorrad tekivad pisut küpsemas eas, mil on välja kujunenud suuremal hulgal vaimseid ja sotsiaalseid tarbeid, elatakse seksuaalsed vahekorrad läbi sügavamalt, neile lisanduvad muud inimlikud väärtused.

Et just tütarlapsed intiimvahekordadesse astumise puhul on eriti ohustatud, on neil tarvis teada noormeeste ja meeste poolt kasutatud nn. standardtaktikat, millega püütakse tütarlast viia niikaugemale, et ta nõustuks seksuaalse vahekorraga. Kes muud kui vanemad peaksid tüdrukuid sellest teadlikuks tegema. Võttes on järgmised.

Väljapressimise taktika. Poiss ähvardab tütarlast maha-

jätmisega, lubab endale otsida teise, kes nii «pirts» ei ole. Kartes noormeest kaotada, annab tütarlaps järele. Üsna varsti kogeb ta, et ei olnudki tegemist suure armastusega, mis viis füüsilise kuulumiseni.

Kaastunde taktika. Selle taktika puhul jutustatakse neiule, et mees vajab sugulist vahekorda, et selleta on tema elu väga raske, et selle puudumine teda piinab. Mõned poisid arvavad, et neil tulevad vinnid näole või tekib «seemnepais», kui nad ei ole seksuaalselt aktiivsed. See kõik on muidugi rumalus. Tunneb tütarlaps pisutki bioloogiat ja on informeeritud poiste keelitamisevõtetest, reageerib ta neile argumentidele tagasilükkavalt, toetudes teaduse seisukohtadele.

Mõned juba abielus olevad mehed püüavad olukorda noorele neiule kujutada sellisena, et ainult «tema» on ilus ja arusaaja, kuna mehe enda abikaasa «ei suuda teda õigesti mõista», ei suuda «tema vajadusi arvestada». Nad püüavad oma sõnakõlksutamise näidata tütarlast oma-laadse «päästjana», kes neile ainsana õnne võib tuua.

«Armastustõendi» taktika. Neil juhtudel noormees otsekui kahtleb neiu armastuses ja selle tõendina nõuab andumist. Saavutab ta selle, jäetakse tütarlaps sageli maha.

Lubaduste taktika. Tütarlapsele seletatakse, et noormees tahab temaga «kindlat» vahekorda, et ta temaga «tõsiselt mõtleb». Püütakse neiu rahustada, et «midagi ei juhtu», et noormehel on juba varasemaid kogemusi ja seepärast ei maksa hirmu tunda.

Kahele viimasele taktikale suudetakse paremini vastu seista, kui noormehe tähelepanu juhitakse sellele, et armastuse kujunemine vajab aega, et armastus on komplitseeritud küpsev protsess, mis kogu elu haarab ja ei sõltu mitte ainult seksuaalsest vahekorra. Nõuab tütarlaps noormehelt omapoolset armastuse suuruse näitamist, kas või mõnest halvast harjumusest loobumist või enda pingutamist ühe või teise eesmärgi saavutamiseks, on sellel taktikal pind jalge alt võetud.

Äraostmise taktika. Sel puhul mõjustatakse tütarlast kallite kingituste, autosõitude, kohviku- ja restoraniarvete tasumisega jne., et tekitada temas võlglaste tunnet, mida kavatakse sisse kasseerida seksuaalvahekorra näol.

Tütarlaps loobugu vastu võtmast tagamõttega kingitusi.

Alkoholi abil mõjutamise taktika. Noormees, küllalt hästi teades, et alkohol madaldab enesekontrolli, kõrval-

dab moraalsed pidurid ja nõrgendab seega vastupanuvõimet, joodab teadlikult tütarlapse purju, et murda ta vastupanu ja jõuda seksuaalse vahekorrani.

Nende taktikaliste võtete tundmine ei vähenda armastuse kui tunde suurust. Neiu aga suudab kindlamini orienteeruda ja vastu astuda võrgutuskatsetele. Neid võtteid kasutavad peamiselt (noor)mehed, kes tõeliselt ei armastagi. Neiu ja naine võib omalt poolt nõuda armastuse tõendina hoidmist.

Aga ka noormeestele tuleb rääkida sellest, et neidki ähvardavad ohud. Kahjuks on olemas ka suurte kogemustega naised, väljapressijaid, kes kasutavad noorukite kogemematust ning 16—18-aastaste noormeeste huvi seksuaalse vahekorra vastu ja noormeest teadlikult ärritades viivad ta seksuaalse tõsivahekorra läveni, et siis kujutleda asja vägistamiskatsena. Vägistamine on kuritegu, mille eest seadus näeb ette karistuse ülemmäära — mahalaskmise. Karistusega hirmutatud sunnib väljapressija noormeest oma käske täitma, kriminaalkuriteoni välja.

Ka suguhaigustesse nakatumine toimub enamasti selliste «külalislahkete» naistega suheldes. Levivad ju suguhaigused seal, kus esineb seksuaalset lodevust ja liialdust.

KAS TEIE LAPS ON KÜPS ABIELUKS?

Noore inimese elus on väga otsustavaks sammuks abielumine. Seetõttu ei tohi seda astuda ennatlikult, tulevast elukaaslast hoolikalt tundma õppimata. Ikka ja jälle püüame noortele selgeks teha, et nad oma armastuse väga tõsiselt järele prooviksid. Proovikiviks on aeg. Tuleb ennast ja oma armastust järele katsuda väga mitmesugustes tingimustes, enne kui otsus langetatakse, kui ollakse kindel, et armastus, mida noor inimene tunneb, peab vastu aastatele ja aitab kanda kõik raskused ja rõõmud üheskoos kogu pika elu vältel. Tõelisel sügaval armastusel on palju ühist sõprusega. Armastus, mis algab sõprusest ja läheb üle füüsilisele lähedusele, on kindel ja püsiv. Elus aga juhtub tihti vastupidi. Kui esmalt tuntakse vastasugupoole suhtes seksuaalset kiindumust, siis püütakse seda ekslikult samastada armastusega. Oma kiindumuse objekti idealiseeritakse. Alles hiljem muutuvad märgata-

vaks ta vead, siis, kui kiindumus kaob. See võib toimuda üsna ruttu. Et mitte käituda «pimedana» ning pärast kahetseda, tuleb ennast hoolikalt analüüsida, säilitada kriitikameel ja selge mõistus. Eriti ohtlik on kiirustamine. Seksuaalsuhted ei ole ainult kahe inimese vaheline eraasi, nad puudutavad kaasinimesi, ühiskonda. Lenin väitis: «Kuid armastusest võtavad osa kaks ja tekib kolmas, uus elu. Siia on kätketud ühiskondlik huvi, siin tekib kohustus kollektiivi vastu.»

Kui noored omavahel tutvuvad, peaksid nad tõsiselt püüdma teineteist tundma õppida. Nad peaksid saama selguse järgmistes küsimustes.

— Kas ta on valmis oma huvisid teatavas olukorras tagaplaanile paigutama, et kaasa aidata minu arengule, minu huvidele, või mõtleb ta ainult endale ja püüab läbi suruda oma vaateid ning kaitsta oma huve?

— Kas ta on armastuse ajal nõus üle saama mõningatest puudustest oma iseloomus ja käitumises?

— Kas ta on suuteline olema truu?

— Kas ta püüab mind oma tulevikuplaanidesse kaasa tõmmata või mõtleb ta ainult endale?

Tundmaõppimise eesmärgiks on teada saada, milline on partner inimesena. K. Marx väitis: «Selle põhjal, milline on inimene armastades ja kuidas ta armastusse suhtub, on näha, mida endast kujutab tema kui inimene üldse, see on erakordselt tähtis kriteerium, mis kõneleb meile nii inimese enda kui ka selle ühiskonna tasemest, kus ta elab.»

On oluline, et õpitaks teineteist tundma mitte ainult lõbutsedes, kohtumistel kohvikus, peol, kinos jm., vaid ka töö juures. Nii võib tütarlaps olla oivaline tantsupartner, ent juba ühisel matkal ilmneb, kui piril ta on. Töökohal selgub, et ta suhtub ülesannetesse äärmiselt hooletult, et tal vastutustunne hoopis puudub. Noormees võib tantsupõrandal olla kohmakas, ent omada kuldseid käsi ja olla parim kaaslane raskuste ületamisel. Iseloomu negatiivsed jooned ei selgu meeldivas olukorras, küll aga keerulistes, rasketes situatsioonides, hädaohu momentidel. Ainult siis selgub, mis inimene väärt on, s. o. kas meil on tege- mist teemandiga või lihtsalt särava klaasitükiga. Et teineteise tundmaõppimiseks on vaja aega, siis on mõistetav, miks vanemad suhtuvad skeptiliselt armastusse esimesest

silmapiilgust. Objektiivselt peaks nende kahe inimese õnnelikuks saamiseks sel juhul kokku langema palju fakteid, nagu huvide ühtsus, maailmavaade, sobivad iseloomud, seksuaalne sobivus.

Noortega abieluteemadel vesteldes tuleks neilt küsida, kas neil on kohtumisel kui ka kirja teel teineteisele midagi öelda. Kas möödub aeg ainult õrnuste vahetamisega või tuntakse vajadust oma mõtteid, elamusi, kavatsusi jagada? Kas teatakse, mida kaaslane mõtleb tehnika, kultuuri, poliitika, abielu, laste jm. probleemidest? Missugused on tema mured, millised tema harrastused? Kas ollakse valmis teise heaks ka millestki loobuma, et teda õnnelikuks teha? Kui tõepoolest kavatsetakse abielluda, siis ei pea inimest tundma mitte ainult välimuse järgi, vaid eelkõige teadma, mida tema kui inimene endast kujutab.

Küllap peab noortega rääkima ka sellest, et ei tohi oma õnne ehitada kaasinimese murele, s. o. ei tohi kergemeelselt aidata kaasa teise perekonna lõhkumisele. Kogu vastutustundega tuleb noortele selgeks teha, et lapsed vajavad kasvamiseks mõlemaid vanemaid, seepärast on vaja võidelda tundega, mis peaks tekkima abielus oleva inimese vastu. Armastus ei ole mäng reegliteta, siin kehtivad eriti ranged seadused. Kas suudab noor inimene vastutada selle südamevalu, kibeduse, pettumuse eest, mida ta põhjustab, võttes mehelt naise, naiselt mehe, lastelt isa?

Algul on nende kokkusaamiste vahel tunnid, nädalad, kus abielus olev inimene on oma perekonnas, oma kohustuste ja vastutusega. Milline koormus on see noorele inimesele endale, kui ta peab ainult ootama hetkelisi kokkusaamisi, et olla kahekesi. Selline elu on elu ääremadel, varjus. Ent armastus ei saa elada varjus. Ja siis jääb ainult üks lahendus: tõsiselt ja ausalt maailma ees armastada kõigi järelustega, mida see endaga kaasa toob. Ei ole ühtegi inimest, kes suudaks pikemat aega perspektiivita elada, karta kohtumisi tuttavatega, vältida armastatuga koos minekut teatrisse, kontserdile, külla. Ei suuda sellist kaksikelu pikemat aega taluda peaaegu ükski mees ega ükski naine. Iga tütarlaps või noormees peaks mõtlema ka sellele, et mees või naine, kes vastutustundetult hülgas oma perekonna, võib samuti toimida ka teist ja kolmandat korda. See toob abiellu kaasa kahtluse, hiljem sageli armukadeduse, uus perekond võib oma alustes olla ebakindel tema tekke momendist alates.

Eriti tütarlastega maksaks rääkida sellestki, et ei ole väärikas taotleda abiellumist igal juhul, ainult vanapiiga nime kartusel. Mõnedel neidudel on kujunemas arvamus, et mehi on vähe ja seepärast oma «isikliku õnne» nimel on vaja mängu panna kõik, et saada mehele. Unustatakse eneseväarikus, inimlikkus ja võideldakse abielunaise nime saamiseks igasuguste vahenditega. Kas tõepoolest maksab ainult sõrmuse kandmiseks nõustuda abielluma tühise inimesega, mõnikord isegi joodikuga?

Vanemad peaksid lastele selgeks tegema, millise äärmiselt olulise, kogu nende edasist elu mõjutava sammu nad astuvad, kui nad abielluvad. Abielu juhatab küll sisse pidulik sündmus perekonnaseisuaktide büroos ja lõbus pulmapidu, ent sellele järgnevad kooselu pikad aastad, kus mõlemad partnerid peavad õppima enesevalitsemist, teineteise mõistmist, olema teadlikud kohustusest ja vastutusest nii abikaasa kui järelepõlve suhtes.

KUI NOORED PETTUVAID

Kui mõne aja pärast selgub, et sobivus oli vaid näiline, ja minnakse lahku, ka siis vajavad noored meie abi. Lohutata trafaletselt: «Küll Sa leiad teise jälle!» on lohutata-vale painavalt raske, isegi mõnitav. Eriti sügavalt elavad tütarlapsed üle esimese armastuse purunemise.

Viiu oli ainukene laps perekonnas. Ema oli uhke tema üle, aga kalk ja ligipääsmatu. Viiu armus endast vane-masse mehesse, kes oskas olla ta vastu õrn, tegi kingitusi, viis autoga sõitma. Viiu sojendas ennast selles helluses. Kodus oli ta sellest ju ilma jäänud. Kõik näis talle olevat imepärane, kuni ta taipas, et saab lapse. Abielluda ta ei saanud. Mehel oli oma perekond. Emale kõnelemine oli mõeldamatu. Viiu ei teadnud, et ei ole väljapääsmatuid olukordi, ja valis elust lahkumise tee. Alles tütre kaotamise valu sundis ema järele mõtlema, ent Viiut see ellu ei äratanud.

Noormees, abiturient, hakkas ootamatult halvasti õppima, sattus peaaegu kõigiga konflikti. Detsembris oldi koolis arvamusel, et poisil tuleb soovitada tööle minna, lõpetajat tast ei tule. Ja siis ühel õhtul tuli noormees klassijuhataja juurde. Vestluses selgus, et kooliõde, keda

Indrek armastas ja kellega ta 3 aastat käis, teatas pärast suvevaheaega, et nende vahekord on lõppenud. Ta on leidnud endale uue ja huvitavama partneri. Indrek elas esimese armastuse kaotust raskesti üle, ei hoolinud millestki ega kellestki. Kodus mingit toetust leida oli lootusetu, sest ema ja isa seisid ise lahkumineku lävel. See-kordne ja hilisemadki taktilised vestlused aitasid noormehele tasakaalu leida ja kooli ta kevadel lõpetas.

Nii mõnigi kord tuleks vaikides ära kuulata noore pih-timus, sõnad on vahel üsna ülearused. Tuleb ainult märku anda, et last on mõistetud, et talle kaasa tuntakse. Oma valu sõnadesse vormimine aitab kaasa analüüsile, see ker-gendab südant. Mingil juhul ei tohi hakata moraali lugema! «Eks ma sulle öelnud, ära tegele selle poisiga! Nüüd sa siis said!» või «Ma ju ütlesin sulle, see plika ei vääri sind» on reageeringud, mis ainult halvendavad olu-korda. Me ei suuda last igaks elu keerdkäiguks ette val-mistada. Ka parima kasvatusena saanud noor inimene võib eksida. On mõistetav, et see vanemaid kurvastab. Oleks aga täiesti väär seda lakkamatult ette heita. Palju vajali-kum on koos poja või tütreaga toimunud analüüsida, et vigu vältida. Selleski vanuses vajab noor kodusoojust. Ta peab teadma, et tal on koht, kuhu ta oma murede ja rõõ-mudega võib tulla ja kust ta mõistmist ning abi leiab.

Kokkuvõttes tuleks rõhutada, et noortele nõu andes on vaja eriti hoolikalt arvestada iga tütarlapse ja noormehe individuaalsust. Oleks vale ainult pidevate käskude ja keeldudega saavutada soovitud käitumist. On tarvis noorte sisemiste pidepunktide leidmist, nende tundmuste, huvide, seisukohtade arvestamist ja nende kaudu noore inimese iseloomu ning käitumise formeerimist. W. Friedrich rõhu-tab: «Mitte isiksuse vastu, vaid toetudes isiksusele tuleb kasvatada.» Noor inimene peaks tundma, et on muutunud vanemate suhtumine temasse, et me läheneme talle kui võrdõiguslikule vestluskaaslasele, kellega iga probleemi võib vaagida. Ta ise teeb lõppjärelused. Omada laste usaldust on eriti oluline. Ent usalduslikud suhted püsivad ainult siis, kui täiskasvanu noorte muredest, soovidest ja probleemidest osa võtab ning nende lahendamisel abiks on. Ja usaldust peab oskama hoida. See, mida tütar või poeg ainult erakordsetel usaldushetkedel meile on rääki-nud, nõuab karmi diskreetsust. Sellest ei tohi eales rää-kida kellelegi teisele.

AGA MIDA TEEB KOOL?

Uue põlvkonna kasvatamise küsimusi peavad kodu ja kool käsikäes lahendama, ka seksuaalkasvatuse probleeme. Paljud lastevanemad avaldavad arvamust, et kool peaks selles kasvatustöö lõigus palju rohkem ära tegema. Eriti need isad-emad, kellel ei ole lastega usalduslikku vahekorda, tahaksid kogu seksuaalkasvatuse kooli õlgadele panna. Tegemist on aga kõlbeline kasvatuse orgaanilise koostisosaga ja seetõttu ei saavuta kool üksi vajalikku kasvatuslikku efekti. Juba koolieelne iga annab lastele teadmisi, kujundab hoiakuid, hinnanguid, paneb aluse iseloomule. Kool jätkab seda tööd, loomulikult koos lastevanematega.

Kindlasti on aga kodudes vaja teada, millal ja mis suguste probleemidega kool seksuaalkasvatuse alal parajasti tegeleb. Klassijuhatajad tavaliselt informeerivad lastevanemaid, kunas algavad isikliku hügieeni tunnid ja mis on nende sisuks. Esimesed tunnid viiakse läbi tütarlastele viiendas klassis, kus käsitletakse murdeea tervishoidu, menstruatsiooni ja hügieeninõudeid sel ajal.

Kaheksandas klassis teemade ring avardub. Murdeea tervishoiule lisandub tervete eluviiside käsitus ja noorte informeerimine varajaste seksuaalvahekordade ohtlikkusest. Üheteistkümnendas klassis on teemadeks abielu ja armastuse probleemid, perekonna loomine, selleks vajalikud tingimused, põhijooned abielu hügieenist.

Poeglaste informeerimine algab seitsmendas klassis ja pearõhk langeb üldistele murdeea tervishoiu küsimustele, käsitletakse pollutsiooni, selle olemust, algust ja abinõusid sagedaste pollutsioonide vältimiseks. Kaheksandas klassis keskendutakse tervete eluviiside ja enesekasvatuse probleemidele. Ka noormeestele kõneldakse varajase suguelu kahjulikkusest. Sugupooltevahelise sõpruse ja seltsimehelikkuse probleemid leiavad samuti käsitlemist. Lõppklassis räägitakse nagu tütarlastelegi abieluks vajalikest eeldustest ja tingimustest ning perekonna loomisest, mehe ja naise kohustustest perekonna vastu, abielu tervishoiust.

Kuna seksuaalkasvatus on sotsiaalse ja moraalse kasvatuse koostisosa, on mõisteta, et nii kitsa selgitustööga eesmärgile ei jõuta. Kodune kõlbeline kasvatus, vanemate eeskuju on ikkagi määrava tähtsusega.

SEKSUAALKASVATUSE LÄHTEKOHAD

Meie vestlus hakkab lõpule jõudma. Kui nüüd veel kord kokku võtta, mida tuleb seksuaalkasvatuse juures arvestada, võiksimme formuleerida järgmised printsiibid.

1. *Õpi tundma lapse arengu seaduspärasusi.* Siis ei pruugi sa kunagi karta, et «liiga vara» oled oma selgitustega algust teinud. Lähtu põhimõttest: «Pigem rääkida üks aasta varem, kui üks tund hiljem.»

2. *Ära vasta lapsele üldiste väljenditega,* millega ta midagi peale ei oska hakata. Ka keerulisi küsimusi tuleb lastele selgitada neile jõukohaselt, tõepäraselt, selgelt, paatoseta, sentimentaalsuseta. Ära jäta ühtegi küsimust vastamata. Esitatu peab olema teaduslikult õige, asjalik. Hilisemad käsitlused peavad toetuma varasematele. Tõepärane selgitus ei tähenda ühekordset bioloogilis-füsioloogilist käsitlust, vaid seda, et esitatud faktid toovad kaasa kindlad seisukohad nii igapäevise isiklikus elus kui ka inimlikus käitumises tervikuna.

3. *Ära lohuta oma last sellega, et lubad rääkida teda huvitavatest probleemidest ülehommel.* Homme võib juba keegi teine sinu eest selgitust anda. Soovimatud «kaaskasvatavad» tänavalt, kes vastavad sageli äärmiselt siivutult, ebateadlikult, tekitavad lastes vastuolulisi tundeid ning annavad nendele probleemidele rõveda värvingu. Nad tekitavad oma poolikute selgitustega ainult seksuaalset uudishimu.

4. *Vestle lapsega võimaluse korral seksuaalteemadel, et teda kahjulike välismõjude vastu immuniseerida.* Tuleb kasutada situatsioone, leida loomulikke põhjusi seksuaalsete probleemide selgitamiseks, võõrmõjude vastu immuniseerimiseks. Andes lastele ja noortele informatsiooni koos õige suhtumisega, hinnangutega, ei tunne nad enam nii hasartset huvi nende probleemide vastu, neil on mingi seisukoht olemas, mis tõstab nende enesetunnet ja annab aluse negatiivsetele mõjudele vastupanuks.

5. *Kasvata oma lastes puhast, hindavat suhtumist teise sugupoolele.* Ei tohi üht sugupoolt teisele eelistada ega teise vastu välja mängida. Lapsed peavad mõlema sugupoole võrdväärtsuslikkust tunnetama varakult. Seda ei tohi väärtalt mõista. Naise psühhofüsioloogilised iseärasused tingivad mõningaid erinevusi, mida kasvatustsotsessis

tuleb arvestada. Poistele tehtagu varakult selgeks, et nad õpiksid hoidvalt ja kaitsvalt tütarlastesse suhtuma.

6. *Kasvata kordamise ja järjepidevusega.* Seksuaalset kasvatust ei ole võimalik ammendada ühe vestlusega, ühe jutuajamisega. See peab toimuma igapäevase elu käigus, küll filme ja teatrietendusi vaadates, küll kirjandusteoseid analüüsid, küll kaasinimeste kohta hinnanguid langetades. Taotle õigete mõistete kujundamist seksuaalmoraalist. Ainult järjepidevus selles töölõigus võimaldab meil jõuda niikaugemale, et noored mitte ainult teaksid seksuaalse elu norme, vaid neil oleksid välja kujunenud ka veendumused, et nad vastutaksid oma tegude eest.

7. *Võida ja säilita oma lapse usaldus.* Laps peab julgema ja tahtma kõigi teda koormavate muredega sinu juurde tulla. Võta tema muresid tõsiselt ja aita tal neist üle saada. Hoidu noorte pilkamisest ja halvustamisest. Iroonia, noorte mitte tõsiselt võtmise raskus kontakti ning kutsu esile vaid trotsi ja tahtmise risti vastupidi teha.

LÕPETUSEKS

Püüdsime koos teiega, lugupeetud lastevanemad, peatuda ühel meie kasvatustöö kõige vähem käsitletud osal. Ometi on see lõik uue põlvkonna eluks ettevalmistamisel nii oluline, et sellest mööda minna ei või ega tohi. On ju armastus, intiimelu, inimestevahelised suhted kõige komplitseeritumad. Seetõttu ei tohi nendest küsimustest vaikida, ei tohi valehäbi mõjul neist mööda minna ega poolikut tõtt rääkida. Tahame ju kõik oma lapsed eluks hästi ette valmistada.

Ühte brošüüri ei suutnud ma mahutada kõiki huvitavaid probleeme. Kindlasti leiata aga täiendavat materjali raamatu lõppu lisatud kirjanduse nimistus olevaist raamatuid.

Autor on teile väga tänulik kõigi võimalike märkuste eest. Ka võiksite vastuseta jäänud probleemidega kirja teel autori poole pöörduda (Tartu Riiklik Ülikool, pedagoogika kateeder).

Kasutatud kirjandus

- BRETSCHNEIDER, W. Sexuell aufklären, rechtzeitig und richtig. Leipzig, Jena, Berlin 1965.
- BRETSCHNEIDER, W., DIERL, W. Liebe und Ehe. Leipzig, Jena, Berlin 1962.
- BRÜCKNER, H. Wenn dein Kind dich fragt. Leipzig 1966.
- BRÜCKNER, H. Bevor ein Kind geboren wird. Leipzig 1966.
- DIERL, W. Wochentage die Liebe und Ehe. Leipzig, Jena, Berlin 1968.
- GRASSEL, H. Sagst du es deinem Kind. Berlin 1968.
- Eltern und Kinder. Zusammengestellt aus der Schriftenreihe Elternhaus und Schule. Berlin 1963.
- Isikliku hügieeni kursuse programm, Tallinn 1969.
- KLIMOVA-FÜGNEROVA, M. Kuidas me vastame lapse küsimustele. Tallinn 1968.
- NEUBERT, R. Die Geschlechterfrage. Ein Buch für junge Menschen. Rudolstadt 1966.
- PÖTTE, W. Unsere Ehe. Leipzig 1968.
- RÜSSMANN, H. D., HABERMANN, D. Vom Mädchen zur Mutter. Berlin 1958.
- WEBER, D., WEBER, G. Es geht um die Liebe. Berlin 1967.
- ГРУТНЕВ И. А., ХОДАКОВ Н. М. О семье и браке. Москва 1968.
- КРУТИНСКИЙ В. А., ЛУКИН Н. С. Психология подростка. Москва 1965.
- МИХАЙЛОВА М. Наши старшие дети. Москва 1967.
- Физиология и патология пубертатного возраста. Под редакцией проф. Б. Р. Братанова, проф. К. Кубата. София 1965.
- ЯЦКЕВИЧ Э. О чем хочет знать каждая девушка. Москва 1966.

Хельга КУРМ. СЕРЬЕЗНЫЙ РАЗГОВОР С РОДИТЕЛЯМИ. На эстонском языке. Художественное оформление Т. Ару. Издательства «Валгус», Таллин, Пярнуское шоссе, 10.

Toimetaja I. Rajasaar. Kunstiline toimetaja A. Säde. Tehniline toimetaja M. Sein. Korrektor. M. Lõokene.

Laduda antud 22. X 1969. Trükkida antud 20. II 1970. Leningradi M. Gorki nim. paberivabriku trükipaber nr. 3, 54×84/16. Trükipoognaid 4,0. Tingtrükipoognaid 3,36. Arvestuspoognaid 3,58. Trükiarv 30 000. MB-02166. Tellimuse nr. 3003. Trükkikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk t. 54/58. Hind 10 kop.

10 kop.

A-30459

76246

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00493391 9